

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 15/3 2026 s. 672-711, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

**YAŞAR KEMAL'İN TENEBE ROMANINI WEBER'İN RASYONALİTESİ İLE
MİLL'İN LIBERALİZMİ İŞİĞINDA TARİHSEL-SİYASAL PERSPEKTİFTEN
OKUMAK**

Esra SOY*

Geliş Tarihi: 1 Ocak 2026

Kabul Tarihi: 5 Mayıs 2026

Öz

Yaşar Kemal'in *Teneke* romanı, 1950'li yılların Türkiye'sinde yükselen sermaye odaklı tarım burjuvazisi ile modern / rasyonel hukuk bürokrasisi arasındaki gerilimi merkezine alır. Roman, rasyonel bürokrasiyi ve yasalara sadakati temsil eden idealist Kaymakam Fikret Irmaklı'nın, millî kalkınma retorikleriyle yasaları fiilen geçersiz kılan yerel elitler (çeltik ağaları) karşısındaki mücadelesini ve yenilgisini konu eder.

Bu çalışma, romanı Weber'in rasyonel-yasal bürokrasi teorisi ve Mill'in liberalizm anlayışı çerçevesinde, tarihsel-politik bir perspektifle analiz etmekte; devletin tarafsız bir araç olmaktan çıkarılıp yerel elitlerin çıkarlarına tabi kılındığı bir dönemin zihniyet yapısını Resul Efendi'nin sinmiş memur tipolojisi ve Fikret Irmaklı'nın tasfiye edilen idealizmi üzerinden çözümlemektedir. Çalışma, kuramsal çerçeve ile vaka analizini bütünleştirerek romanı yalnızca estetik bir nesne olarak değil, tarihsel bağlamı içinde dönemi aydınlatan bir belge, aynı zamanda siyaset bilimi ve kamu yönetimi kuramlarının sınırdığı ve somutlaştırıldığı bir inceleme alanı olarak değerlendirmektedir.

Anahtar Sözcükler: Yaşar Kemal, bürokrasi, liberalizm, Demokrat Parti, Max Weber, John Stuart Mill, tarihsel eleştiri, politik okuma.

**READING YAŞAR KEMAL'S NOVEL TENEBE FROM A
HISTORICAL-POLITICAL PERSPECTIVE IN LIGHT OF
WEBERIAN RATIONALITY AND MILLIAN LIBERALISM**

Abstract

Yaşar Kemal's novel *Teneke* centers on the tension between the rising capital-oriented agricultural bourgeoisie and the modern/rational legal bureaucracy in 1950s Turkey. It narrates the struggle and defeat of the idealist District Governor Fikret Irmaklı, who represents rational bureaucracy and fidelity to law, against local elites who effectively nullify laws with national development rhetoric.

This study analyzes the novel from a historical-political perspective within Weber's theory of rational-legal bureaucracy and Mill's conception of liberalism. It elucidates the mentality of a period in which the state, stripped

* Dr. Öğr. Üyesi; Sinop Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, esrakarasoy@yahoo.com, ROR ID: [004ah3r71](https://orcid.org/004ah3r71).

of its neutral instrumentality, was subordinated to the interests of local elites, through the typology of the submissive official Resul Efendi and the purged idealism of Fikret Irmaklı. Integrating the theoretical framework with case analysis, the study evaluates the novel not merely as an aesthetic object, but as a document that illuminates its period within its historical context, and simultaneously as a field of inquiry where theories of political science and public administration are tested and concretized.

It deciphers the mentality of an era in which the state ceased to be a neutral instrument and was subjugated to the interests of local elites-through the typology of the intimidated civil servant (Resul Efendi) and the purged idealism of Fikret Irmaklı. Integrating theoretical framework with case analysis, the study evaluates the novel not merely as an aesthetic object but as a document illuminating its historical context, as well as a field of inquiry where political science and public administration theories are tested and concretized.

Keywords: Yaşar Kemal, bureaucracy, liberalism, Democratic Party, Max Weber, John Stuart Mill, historical criticism, political reading.

Giriş

Sözlü gelenekle çağdaş romanı buluşturarak kendine has bir anlatı dünyası yaratmayı başaran Yaşar Kemal, yerellikten evrenselliğe uzanan özgün üslubuyla yalnızca Türk edebiyatında değil dünya edebiyatında da kendine saygın bir yer edinmiştir. Onun romancılığı, sözlü halk kültüründen modern anlatı tekniklerine, Batı edebiyatının ustalarından Anadolu’nun destansı birikimine uzanan oldukça geniş bir sentezin ürünüdür. Bu sentez, yazarın gerek içinde bulunduğu dönemin toplumsal gerçekliklerine gerekse insanın evrensel varoluşsal meselelerine yönelttiği bakışta kendisini hissettirir. Yazarın, Goethe’nin “dünya edebiyatı” kavramını gerçeğe dönüştüren en iyi örneklerden biri olarak değerlendirilmesi, tam da bu sentezci yaklaşımının bir sonucudur. Goethe başlangıçta farklı Avrupa edebiyatları arasındaki temasın millî edebiyatlara canlılık getireceğini düşünürken, Yaşar Kemal ise, Batılı ve Doğulu edebî geleneklerin yanı sıra yerli halk geleneklerinden de beslenerek bu kavramı çok daha geniş bir çerçeveye taşımıştır (Tharaud, 2017, s. 69). Onun anlatısı, parçalanmış bir dünyanın “tümleyici bütün anlamlarını” içerirken başka dillere ve kültürlerle açılan pencereleriyle farklı geleneklerin buluşma noktası hâline gelir. Bu bağlamda, Andaç’ın (2012) Yaşar Kemal için, “anlatısı tektir, benzersizdir. Modern romanın durduğu yerde ona yeni anlamlar getirebilmiş, yeni katmanlar sunabilmiş bir romancıdır” (s. 102) tespiti oldukça yerindedir.

Yaşar Kemal’in romancılığının kurucu unsurlarından biri, hiç kuşkusuz, dildir. Ancak bu dil, gündelik konuşmaların ya da yerel ağzın olduğu gibi aktarımından ibaret değildir; yazarın bilinçli bir biçimde inşa ettiği, kendine özgü bir yaratıdır. Kendisi bu konudaki tavrını, “kişiliği olan bir yazar kendi dilini yapar. Yoksa, Çukurova dilini alıp yazmışsın, mesele değil. O taklittir, mekanik bir şeydir. Yazar dil yaratır. Başka çaresi yok, bir senteze varacaksın” sözleriyle ortaya koyar (Andaç, 2012, s. 81). Bu dil yaratımı, sözlü halk edebiyatının arınmış biçimlerinden beslenirken aynı zamanda çağdaş romanın biçimsel arayışlarıyla da sürekli bir etkileşim hâlinindedir. Yazar, “ben bilinçli olarak yeni biçimler arıyorum. Çağımın romancılarının ne getirdikleri üstünde çok duruyorum” derken, geleneksel anlatı mirasıyla modern arayışları nasıl bir potada erittiğini gösterir (Andaç, 2012, s. 81). Bu yönüyle onun dil işçiliği, sokaktan / halktan beslenen ama sanatsal bir dönüşümden geçerek evrensel bir anlatı düzlemine yükselen edebî bir dil yaratmıştır.

Onun dil ve biçim arayışının temelinde ise sözlü kültürün büyüdü dünyasına duyduğu derin bağlılık yatar. Kemal, “sözün büyücüsü” olarak nitelendirilmiş, kendi sesini bulma yolculuğunda ilk durağının ağıtlar olduğunu belirtmiştir (Akbayır, 2011, s. 117). Beş yıl boyunca Çukurova’yı köy köy dolaşarak ağıtlar, tekerlemeler, türkölü hikâyeler ve bilmece derlemesi, onun yaratıcılığını besleyen temel kaynaklardan biri olmuştur (Kabacalı, 2004, s. 14). Ancak bu derleme faaliyeti, folklorik bir malzeme toplama çabasının çok ötesinde, yazarın toprağının “anlatış kültürünü kavramak, biçimine varmak” arayışının bir parçasıdır (Andaç, 2012, s. 81). Bu arayış, onu sözlü geleneğin yalnızca içeriğini değil, yapısal özelliklerini de romanlarına taşıyan özgün bir senteze ulaştırmıştır.

Yaşar Kemal’in anlatı evreninde Çukurova, basit bir mekân olmanın çok ötesinde, âdeta romanlarının varoluşsal zeminidir. Yazarın ifadesiyle, “Çukurova yalnız doğduğum büyüdüğüm yer değil, bir bakıma romanımın vatanıdır” (Kabacalı, 2004, s. 14). Ancak bu vatan, olduğu gibi yansıtılan bir coğrafya değil, yazarın yeniden yarattığı bir roman ülkesidir. Yaşar Kemal, İstanbul’da, Ankara’da ya da dünyanın herhangi bir yerinde karşılaştığı bir olayı, bir insan davranışını roman yazarken Çukurova’nın koşullarına, iklimine taşıdığını belirtir (Kabacalı, 2004, s. 14). Bu yöntem, yerelden beslenen ama yereli aşan bir anlatı stratejisinin göstergesidir. Nitekim kendisi de bu evrensellik iddiasını, “benim yeryüzünde akrabalarım var: Stendhal, Çehov gibi” sözleriyle dile getirir ve her büyük ustanın bir Çukurovası olduğunu, Kafka’nın da Dostoyevski’nin de böyle bir yerel kökene yaslandığını vurgular (Kabacalı, 2004, s. 18).

Kemal’in romancılığındaki merkezî kavramlarından biri de “mecbur insan”dır. Yazar, dünyanın başkaldırmaya mecbur kişilerle dolu olduğunu, dünyayı bu duruma onların getirdiğini ve bundan sonra da daha insanca yaşanacak dünyayı yine onların taşıyacağını söyler (Tharaud, 2017, s. 356-357). *İnce Memed*, tam da bu varoluşsal başkaldırının modern bir temsilcisidir; annesini ve sevdiceği Hatçe’yi kaybeden Memed, bütün ömrü boyunca bir eşkıya veya kanun kaçağı olarak kalmaya mahkûmdur (Tharaud, 2017, s. 164). Burada “mecburiyet”, yalnızca ekonomik bir zorunluluğu değil, aynı zamanda ahlaki ve varoluşsal bir buyruğu ifade eder. Memed’in başkaldırısı, bireysel bir öç alma eyleminin ötesinde, sömürü düzenine karşı kolektif bir direnişe dönüşür. Bu bağlamda, Yaşar Kemal, romanı bir anlatı türü olmanın ötesinde, insanı insana anlatan, zulme ve yalana karşı uyandıran bir bilinç aracı olarak görmüştür. Nitekim “bizim çağımızda romancıların başları beladadır. Çünkü insanları en çok yalana, zulme, bütün kötülöklere karşı roman uyarır” (Tharaud, 2017, s. 19) sözleri, onun romana yüklediği etik sorumluluğu ve sanatını toplumsal bir uyanışın hizmetine sunma bilincini açıkça ortaya koyar.

Yaşar Kemal’in toplumsal gerçekçiliği, birey ile toplum arasındaki ilişkiyi belirli bir tarihsel ve siyasal bağlama yerleştirme titizliğinde kendini gösterir. Romanlarının çoğunda, siyasal kurumların bir iktidar elinin menfaatine göre manipüle edildiği sözde demokratik veya oligarşik kapitalist bir devlet yapısı resmedilir (Tharaud, 2017, s. 230). *İnce Memed*’in yazıldığı dönem, bu açıdan son derece anlamlıdır: Truman Doktrini ve Marshall yardımlarıyla tarımda makineleşmenin başladığı, komünizm paranoyasının aydınları susturmak için kullanıldığı Menderes Dönemi’nde, modernleşme adına dehşet verici bir çevre katliamı yaşanmış, Çukurova da bu katliamdan payını almıştır (Akbayır, 2011, s. 335). Yaşar Kemal, Demokrat Parti Dönemi’ni derin bir hayal kırıklığı ve ironiyle anlatır; 1950’de herkesin “demokrasi gökten indi” sandığını, oysa zamanla durumun faşizmi bile aratacak bir ağırlığa ulaştığını söyler (Kemal, 1993, s. 141-142).

Kemal'in romanlarında köy ve köy kültürü oldukça önemli bir yer tutar. Köylüler, genellikle daha yeni teşekkül etmiş kapitalist ekonomi aracılığıyla sömürülürken, geçmişin sömürücü olmayan göçebe kültürlerinin kalıntıları da eserlerinde varlığını hissettirir (Tharaud, 2017, s. 224). Toprak sahibi-kapitalist sınıfın menfaati için alt sınıfı ezdiği bir sistem içinde onurlarını koruma mücadelesi veren Koca Halil ve Meryemce (veya *Teneke* romanında Sazlıdere köylüleri) gibi karakterler, bu sömürü düzeninin insanı sürüklediği yoksulluğu ve çaresizliği gözler önüne serer (Tharaud, 2017, s. 230). Bununla beraber, Yaşar Kemal, kendisinin “köy romancısı” olarak yaftalanmasına şiddetle karşı çıkar. Onun işaret ettiği gibi, Faulkner ve Şolohov da köy konulu romanlar yazmış ancak kimse onlara köy romancısı dememiştir. Taner Timur'un tespitiyle, Yaşar Kemal de tıpkı Şolohov gibi “ülkenin ücra bir köşesinden, unutulmuş bir köyünden hareket eder ve derece derece toplumun tüm katmanlarını, bunları temsil eden insan manzaralarını ve memleketin değişme yasalarını gözler önüne serer” (akt. Akbayır, 2011, s. 342).

Yazarın roman anlayışında kurucu rol oynayan bir diğer unsur ise bellektir. Türk edebiyatında romanın seyrine bakıldığında, 1940'lı hatta 1950'li yıllara kadar olay kurucu belleğin çoklukla ulusçu romantizm üzerinden şekillendiği, ancak Yaşar Kemal'in *İnce Memed*'i ile toplumsal bir gerçekliğin romanımıza yerleşmeye başladığı görülür. Yarattığı sosyal eşkiya (*İnce Memed*) ve onun anıları, sömürüye direnişi bir belleğe / toplumsal hafızaya dönüştürürken; ağa, bey ve bürokrasi ittifakının karşısına, zamanla tüm toplumu saran bir karşı-bilinç yerleştirir. Böylece en ağır şartlar içinde büyüyen bu bilinç, Çukurova'yı kuşatan karanlığa karşı korunaklı bir cephe inşa eder (Zenginoğlu, 2022, s. 22). Bu bağlamda onun romanları, ete kemiğe bürünmeyi bekleyen sayısız hikâyeyi ve kolektif bir dayanışma yaratan bireysel acıları Anadolu'nun âdeta bellek yurduna dönüştüren anlatılardır (Zenginoğlu, 2022, s. 22).

Yaşar Kemal'in romancılığının beslendiği bir diğer temel kaynak da mit ve düş dünyasıdır. Ona göre, roman insanlığın kurduğu mit dünyasının içindedir ve bu dünya, yaşadığımız dünya ile birlikte yaşamın gerçeğini, düşlerin ve mitlerin gerçeğini arama çabasıdır. Yazar, kendine özgü bir roman dünyası kurmaya çalıştığını, ayrıntılara büyük önem verdiğini, en küçük ayrıntıdan giderek bir dünya inşa ettiğini ve bunun yeni bir biçim geliştirdiğini söyler (Kabacalı, 2004, s. 39). “Her dağ parçasının, en küçük bir varlığın bile bir kişiliği var” inancı, onun anlatısında doğanın başlı başına bir roman kahramanı olarak yer almasını sağlar (Kabacalı, 2004, s. 39). Bu anlayış, “her çağ kendi romanını, kendi anlatım biçimini getirir” düşüncesiyle birleştiğinde, Yaşar Kemal'i hem çağının tanığı hem de çağının ötesine uzanan bir anlatıcı konumuna taşır (Kabacalı, 2004, s. 39). Kemal'in mit ve düş dünyasına duyduğu derin bağlılık, içinde yaşadığı çağın somut çelişkilerine sırtını dönen bir kaçışa asla dönüşmez; tam tersine, yarattığı şiirsel evren, toplumsal olanın en sert gerçeklerini kavramanın incelikli bir aracı hâline gelir. Onun eserleri, bir yandan insanlığın ortak düş mirasını bugüne taşırken, öte yandan o günün Türkiye'sinde modernleşme, kapitalistleşme ve demokrasi adı altında yaşanan yıkımı teşhir eden bir tanıklığa dönüşür. Dolayısıyla bu ikili bilinç onu hem bir destan anlatıcısına hem de keskin bir toplumsal eleştirmene dönüştürür. Yaşar Kemal'in roman evreninde bu çok katmanlı toplumsal eleştirinin en yoğun örneklerinden biri de “*İnce Memed*in arkasından *Teneke*'yi yazdım 1954'te. Ondan sonra 1959'a kadar hiçbir şey yazamadım” sözleriyle üretim sürecine göndermede bulunduğu *Teneke*'dir (Kemal, 1993, s. 75).

Teneke, hacim olarak küçük olmakla birlikte hem tematik yapısı hem de eleştirel derinliği bakımından oldukça yoğun bir anlatıdır. Roman, Çukurova ölçeğinde somutlaşan sermaye odaklı tarım burjuvazisi ile bürokratik yapı arasındaki yozlaşmış ilişki ağlarını ve bu asimetrik ilişkiden doğan karşılıklı güç dinamiklerini konu eder. Yaşar Kemal, daha önce *İnce Memed*'de kişisel başkaldırı ekseninde işlediği adaletsizlik ve sömürü temalarını, bu kez resmî kurumların içine sızan bürokratik yozlaşma ekseninde ele alır. Yazarın, romanı bir direniş ve uyanış aracı olarak konumlandırıan sanat anlayışı *Teneke*'de toplumu kemiren ilişki ağlarını teşhir etmek, okuyucuyu insan olmanın gerekleriyle yeniden yüzleştirmek ve nihayetinde daha insanca bir dünyanın imkânını aramak şeklinde karşılık bulur.

Teneke'de olaylar Çukurova'da bir kasabada geçer. Anlatının kurucu çatışma unsuru, kasabada yaklaşık üç aydır¹ kaymakam bulunmamasından kaynaklı yönetsel otorite boşluğudur. Bu belirsizlik hâli, genç ve idealist bir bürokrat olan Fikret Irmaklı'nın kasabaya atanmasıyla yerini somut bir gerilime bırakır. Söz konusu atama, yereldeki siyasal patronajla eklemelenmiş tarım burjuvazisi ile merkezî hukuk düzeni arasındaki mücadelenin görünürlük kazandığı bir dönemin başlangıcı olur. Mevzuatı harfiyen uygulama, adalet dağıtımını tesis etme ve halkın refah seviyesini yükseltme misyonuyla hareket eden Kaymakam Fikret Irmaklı'nın taşrada, patrimoniyal düzene karşı başlattığı güçlü mücadele Kağızman'a tayin edilmesi, bir anlamda sürülmesi ile son bulur. Roman, merkezî iradenin ve idealizmin taşra gerçekliği karşısındaki yenilgisinin son derece ironik ve sembolik bir anlatımıdır.

Edebî bir metnin taşıdığı toplumsal eleştirinin izini sürmek, kaçınılmaz olarak metnin kendi iç dinamikleri ile onu kuşatan tarihsel ve sosyolojik bağlam arasında sağlam bir ilişki kurmayı ve disiplinler arası bir bakış açısını zorunlu kılar. Bu gereklilikten hareketle, çalışmanın metodolojik omurgasını öncelikle tarihsel eleştiri kuramı oluşturmaktadır. Söz konusu kuram, edebî metni salt estetik bir nesne olmaktan çıkararak üretildiği dönemin somut politik iklimiyle doğrudan örülü bir anlam evreni olarak değerlendirmeyi mümkün kılar. Bu bağlamda, romanın dokusuna sinmiş çok katmanlı toplumsal çatışmayı, üretildiği tarihsel bağlama özgü koşullardan, özellikle 1950'ler Türkiye'sindeki bürokratik yapılanma ve taşra bürokrasisinin dönüşüm dinamiklerinden soyutlamadan çözümlemek, metnin anlamsal derinliğine nüfuz edebilmek açısından önem taşır. Tarihsel eleştirinin sağladığı bu bağlamsal okuma olanakları, çalışmayı aynı zamanda metnin içine yerleştiği iktidar yapılarını, ideolojik varsayımları ve söylemsel stratejileri politik kavramlar ışığında çözümleyen politik okuma stratejisine yönelmiştir.

Romanın temel çatışma eksenini oluşturan tarım burjuvazisi ile bürokratik yapılanma arasındaki yozlaşmış ilişki ağlarını ve bu eşitsiz etkileşimden doğan iktidar pratiklerini sistematik biçimde değerlendirebilmek için siyaset teorisinin iki temel kurucu figürü olan Max Weber ve John Stuart Mill'in yaklaşımlarına başvurulmuş; bu doğrultuda, modern rasyonel-yasal otoritenin bünyesinde barındırdığı yapısal çıkmazları ve işleyiş aksaklıklarını odağına alan Weber'in bürokrasi eleştirisi ile Mill'in bireysel özgürlüklerin korunmasını ve çoğunluğun tiranlığına karşı denge mekanizmalarını merkeze alan liberal demokrasi ideali, romandaki yönetim krizini çözümlemeye araştırmaya eleştirel bir perspektif kazandırmıştır. Nitekim bu iki teorik çerçevenin birlikte işletilmesi hem bürokratik rasyonalite idealinin hem de sosyal liberal

¹ Eser "Üç aydır kasabada kaymakam yok." cümlesiyle başlar (Kemal, 1967, s. 7) ancak Resul Efendi istifasını yazmayı düşünürken "Bu beş aylık kaymakam vekaletinde başına gelenleri, neler çektiklerini bir bir anlatıyordu." denilir (Kemal, 1967, s. 9).

devlet tahayyülünün romandaki yansımalarını birbiriyle ilişki içinde okumaya olanak tanımıştır. Roman incelemesinde, öncelikle Weber'in bürokrasi teorisini, ardından Mill'in liberal demokrasi normlarını ve nihayetinde tarihsel eleştiri ile politik okuma stratejisini izleyen üç aşamalı bir yöntemsel sıra takip etmiştir.

Araştırmada, yazarın yalnızca *Teneke* romanını odağına alan monografik bir yaklaşım benimsemektedir. Söz konusu yöntemsel tercih, 1950'ler Türkiye'sinin kendine özgü dinamikleriyle şekillenen toplumsal bağlamı içinde, yerel elit ilişkileri, yolsuzluk olgusu ve bürokratik pratiklerin edebî temsili derinlemesine irdeleme amacı taşır. Başka bir deyişle, araştırmanın analitik gücü niceliksel kapsayıcılıktan değil, niteliksel yoğunlaşmadan; metnin dokusuna sinmiş toplumsal gerilimlere, anlatısal tercihlere ve ideolojik kodlara odaklanmış bir okuma pratiğinden kaynaklanmaktadır. Bu amaçla, çalışmada Yaşar Kemal külliyatındaki diğer eserlere ya da dönemin farklı romancılarına doğrudan atıfta bulunulmaması bir eksiklik olarak değil; aksine, araştırma odağının kasıtlı şekilde, kuramsal gerekçelerle sınırlandırılmasının zorunlu bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Mevcut literatürde Yaşar Kemal'in eserleri ve tematik yönelimleri üzerine geniş bir inceleme külliyatı bulunmakla beraber, *Teneke* özelinde bu çalışmada benimsenen şekliyle bütüncül bir sosyopolitik okuma henüz yapılmamıştır. Oysa yazarın pek çok eseri gibi *Teneke* romanı da yalnızca estetik haz üretmeye yönelik bir metin değildir. Roman toplumsal pratikleri ve hâkim zihniyet kalıplarını görünür kılma işlevi yanında, Çukurova özelinde iktidar ilişkilerinin küçük bir temsili ve bir dönemin bürokratik yapılanmasını göz önüne seren tarihsel bir belge niteliği taşımaktadır. Bu hâliyle araştırma, yazarın görece daha az incelenmiş bu eserin diğer büyük anlatılarıyla karşılaştırılabilecek ölçüde zengin bir toplumsal eleştiri barındırdığını ortaya koymayı ve Yaşar Kemal külliyatına dair mevcut literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın asıl katkısı ise, geniş bir metin yelpazesine yüzeysel biçimde temas etmekten ziyade, söz konusu romanın sosyopolitik dokusunu, bürokratik eleştirisini ve anlatısal inceliklerini ayrıntılı bir çözümlemeye tabi tutarak görünür kılmasıdır.

1. Araştırmanın Kavramsal ve Kuramsal Zemini

1.1. Analitik ve Normatif Bir Yaklaşım olarak Weber'in Bürokratik Rasyonalite İdeali ve Mill'in Sosyal Liberal Devlet Modeli

Modern sosyolojinin kurucu isimlerinden Max Weber için bürokrasi, modern toplumun rasyonel temellerini görünür kılan, derin sosyolojik anlam katmanlarına sahip bir olgu olarak konumlanır ve yalnızca belirli bir yönetim aygıtını ya da idari mekanizmayı tanımlayan teknik bir terim olmanın daha ötesine geçer. Kişisel ve keyfi müdahaleleri olabildiğince dışlayarak örgütsel amaçlara en yüksek verimlilikle ulaşmayı mümkün kılan bu yapılanma modeli (Cochrane, 2018, s. 2), Weber'e (2005) göre hem kapitalist hem de sosyalist üretim tarzlarında geçerliliğini koruyan evrensel bir rasyonaliteyi temsil eder (s. 6).

Weber'in ideal tip olarak kavramsallaştırdığı rasyonel-yasal otorite modeline dayalı bürokrasi, özünde toplumsal mutabakatla meşruiyet kazanmış yazılı hukuk normlarının sistematik, öngörülebilir ve gayrişahsi bir biçimde uygulanmasını esas alır. Bu modelde, yazılı kuralların mutlak egemenliği, dikey hiyerarşik yapılanma ve işlevsel uzmanlaşma ilkeleri belirleyici bir rol oynar. Nitekim söz konusu yapı içerisinde işleyişe ilişkin bütün prosedürler ile her bir bürokratik makamın yetki alanı önceden tanımlanmakta ve resmî kayıt altına alınmaktadır. Ayrıca bu düzen içinde her alt birim, hiyerarşik olarak kendisinden üst konumda

bulunan bir otoritenin denetim ve gözetimine tabi kılınmıştır. Görev dağılımı, kişisel bağlılık ya da ahabplık ilişkilerine göre değil, teknik uzmanlık bilgisi ve nesnel liyakat ölçütlerine göre yapılır; atamalar da aynı şekilde ehliyet esasına dayanır. Bürokratik görevliler, üretim ve yönetim araçlarının mülkiyetine sahip değildir; kendilerine yalnızca görevlerini ifa edebilmeleri için gerekli olan kaynakların kullanım hakkı tahsis edilmiştir ve bu kaynakların kullanımından dolayı hiyerarşik üstlerine ve nihai olarak hukuka karşı hesap vermekle yükümlüdürler. Patrimonyal sistemlerde görülen aksine, bu modelde memurlar, yöneticilerin kişisel hizmetkârları ya da sadakatle bağlı temsilcileri değil, yalnızca kurumsal yapıya ve onun temsil ettiği hukuki düzene bağlılık gösteren aktörlerdir.²

Rasyonel-yasal otorite modeli, keyfiliği önleme ve toplumsal adaleti rasyonel temelde tesis etme açısından kritik bir öneme sahipse de yapısal katılık ve insani özerkliğin aşınması gibi belirli riskleri de içinde barındırmaktadır. Weber, sıklıkla başvurduğu “mekanik fosilleşme” ve “demir kafes” metaforları aracılığıyla, aşırı rasyonalizasyonun ve kurallara duyulan mutlak bağımlılığın, bireyleri zamanla yasaların pasif ve eleştirel olmayan uygulayıcılarına indirgeyebileceği ve örgütsel esneklik ile inisiyatif alanını bütünüyle ortadan kaldıracabileceği uyarısında bulunur.³ Bu içsel dinamiğe paralel olarak, bürokrasiye asıl karakterini veren ve ona işleyiş üstünlüğü kazandıran teknik bilgi birikiminin (Weber, 2005, s. 6) bu yapı elinde tekelleşmesi, iktidarın giderek gayrişahsi ve erişilmez bir yapıya bürünmesine, nihai kertede, idari mekanizmanın denetimden uzaklaşarak bürokratik bir oligarşi riskinin doğmasına yol açabilir (Zeybekoğlu & Alkan, 2021, s. 655). Bu bağlamda Weber, Karl Marx’ın fikirlerinden önemli ölçüde etkilenmiş olmakla birlikte ondan farklı olarak modern devletlerde proletarya diktatörlüğünün değil, giderek belirginleşen bir bürokrasi diktatörlüğünden bahsetmenin çok daha olası olduğunu ileri sürer. Zira siyasal yönetim mekanizmasını fiilen elinde bulunduran bu yapı, çağın asıl tarihsel öznesi ve etkin kuvvetidir (Teber, 2001, s. 100). Bu bağlamda Weber’in de sıkça vurguladığı üzere otoritenin kişisel keyfilikten arındırılabilmesi ancak ve ancak hukuk sisteminin rasyonel kurallara dayanmasıyla mümkün olabilir.

İncelemesinin temelini oluşturan ve romandaki devlet-toplum etkileşiminin normatif boyutunu değerlendirmeye olanak tanıyan bir diğer kuramsal referans noktası John Stuart Mill’in sosyal liberal devlet teorisidir. Liberalizm, XVII. yüzyıldan itibaren feodalizmin çözülüşü ve piyasa toplumunun yükselişiyle eş zamanlı olarak gelişen, modern siyaset düşüncesinin kurucu ideolojilerinden biri olmuştur (Heywood, 2013, s. 71-72). Temelleri, toplumun özgür ve eşit bireylerden oluştuğu varsayımına dayanan bu düşünce sistemi, siyasal iktidarın meşruiyetini yönetilenlerin rızasına bağlamakta; devletin gücünün sınırlandırılmasını ve bireyin dokunulamaz temel haklarının hukuki güvence altına alınmasını zorunlu görmektedir (Woodcock, 2021, s. 284). Bu çerçevede liberal anlayış, devletin varlık nedenini bireylerin özgürlüğünü ve güvenliğini korumakla tanımlar; dolayısıyla egemenliğin, insan hakları ve yurttaş haklarıyla sınırlanmış bir yetki alanı olarak kavranması gerektiğini vurgular (Raynaud & Rials, 2003, s. 534). Nitekim klasik liberalizm, modern seçkincilik anlayışlarının aksine, mantıksal ve tarihsel olarak insanların eşitliği ilkesine bağlı kalmış ve her birey için insan haklarından eşit pay talep etmiştir (d’Entreves, 2021, s. 253). Liberal ideolojinin merkezî ilkesi olan bireycilik, insanın kolektif yapılar karşısında en yüksek ahlaki değere sahip olduğu inancını

² Bilgiler Weber’in farklı eserlerinden derlenmiştir. bk. Weber, 2005, s. 7, 42-46; Weber, 2012b, s. 323-326, 330; Weber, 2012a, s. 337-340.

³ bk. Weber, 2013, s. 165; Ritzer, 2011, s. 17; Poster, 2008, s. 28.

yansıtırken; bireysel özgürlük, hukuka bağlı özgürlük anlayışıyla dengelenerek diğer değerlere öncelenmiştir (Heywood, 2013, s. 71-72). Bu normatif temel, liberal devletin kurumsal yapısında da karşılığını bulur: Liberal demokrasi, halkın rızası idealini sınırlı yönetim ilkesiyle dengeleyerek, yurttaşların özgürlüğünü güvence altına alan bir iç ve dış denetim ağı oluşturur (Heywood, 2013, s. 53). Nihai tahlilde liberal devlet anlayışı, devletin tarafsız bir hakem konumunda bulunarak tüm yurttaşlara eşit mesafede durmasını, hukukun üstünlüğüne dayalı öngörülebilir bir yargı sistemi tesis etmesini ve piyasa ekonomisinin işleyişini düzenleyici bir çerçeveye sınırlamasını öngörür. Alan Ryan'ın veciz ifadesiyle, bu teorik perspektifin idealize edilmiş noktasında liberal devlet, “kişiyi ve mülkü koruyan, sözleşmeleri hayata geçiren, iktisadi faaliyeti kolaylaştıran fakat kendi başlarının çaresine bakması için onları yalnız bırakarak vatandaşlarının özgürlüğüne saygı gösteren bir gece bekçisi devleti” (Ryan, 2021, s. 753-754) olarak tahayyül edilir.

Klasik liberal geleneğin kurucu ismi John Locke, bu minimal devlet anlayışının felsefi temellerini atarken bireysel özgürlüğü, başkalarının yaşamına, beden bütünlüğüne ve mülkiyetine zarar vermeyi mutlak biçimde yasaklayan doğal yasanın sınırları içerisinde tanımlanmış bir hak olarak kavramsallaştırır (Locke, 2012a, s. 18). Locke'un toplum sözleşmesi kuramında, devlet ile birey arasındaki kurucu mutabakatın nihai amacı kamu yararına hizmet etmektir ve egemenlik gücü, yalnızca toplumun ortak refahını temin etmek maksadıyla kullanılmalıdır. Bu çerçevede yönetim, geçici veya keyfi kararlarla değil, önceden ilan edilmiş, genel kabul görmüş ve herkes için bağlayıcı olan yasalarla icra edilmek durumundadır (Locke, 1980, s. 72-73). Locke (1980), yasanın mevcut olmadığı veya bilinçli olarak ihlal edildiği her durumda zulmün ve tiranlığın baş gösterdiğini (s. 103) ve devlet benzeri siyasal örgütlenmelerin ancak hukuk normlarına ve bu normlara yönelik kolektif rızaya dayanarak varlıklarını idame ettirebileceklerini vurgular (Locke, 2012a, s. 36). Dolayısıyla klasik liberal devlet anlayışı, kamu çıkarını gözetken yasaların oluşturulmasını ve bu yasaların istisnasız ve tarafsız bir biçimde uygulanmasını, meşruiyetin olmazsa olmaz koşulu olarak benimsemiştir.

John Stuart Mill'in liberal devlet teorisi, on dokuzuncu yüzyıl İngiliz düşünce dünyasında, John Locke'un şahsında somutlaşan klasik liberalizmin minimal devlet anlayışından belirgin ve bilinçli bir kopuşu temsil eder. Mill'in faydacı sosyal liberalizm anlayışı, devletin rolünü yalnızca bireysel hak ve özgürlüklerin pasif bir koruyucusu olmaktan çıkararak, onu toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi ve bireyin ahlaki ile entelektüel gelişiminin teşviki noktasında aktif bir fail konumuna yükseltir. Bu yaklaşımıyla Mill, dezavantajlı bireylerin korunması adına sağlık, barınma ve eğitim gibi temel sosyal hakları güvence altına alan müdahaleci bir refah devleti modelini savunarak teorik ufku genişletir (Aydoğan, 2018, s. 85).

Mill'in devlete attığı bu genişleyen rolün temelinde, devleti yalnızca mekanik bir aygıt olarak değil, aynı zamanda ahlaki bir varlık olarak tanımlaması yatmaktadır (Mill, 2009, s. 21). Bu ahlaki perspektif, kamu yararının gerektirdiği durumlarda devlet müdahalesini meşru kılmakla kalmaz; aynı zamanda iktisadi alanda da devletin yönlendirici ve düzenleyici bir rol üstlenmesini öngörür. Mill, klasik liberalizmin iyimser *laissez-faire*⁴ varsayımından ayrılarak,

⁴ *Laissez-faire* terimi, kökeni 18. yüzyıl Fransızcasına dayanan ve en genel anlamıyla “devletin ekonomik ve sosyal alanlara müdahale etmemesi” gerektiğini savunan bir doktrindir. 19. yüzyıl İngiltere'sinde “herhangi bir alanda devlet müdahalesi ne kadar az olursa o kadar iyidir” anlayışıyla özdeşleşmiştir (Taylor, 1972, s. 11, 13). “Bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler.” sloganında özetlenebilen bu görüş, devletin olabildiğince az şeye karışmasını öngörür (Kışlalı, 2018, s. 111).

serbest piyasanın kendi iç dinamikleriyle eşitsizlikleri yeniden ürettiğini ve işçi sınıfının emeğini sistematik olarak sömürdüğünü ileri sürer ve devlete ekonomi ve eğitim gibi alanlarda doğrudan müdahale yetkisi tanır (Aydoğan, 2018, s. 85). Bu bağlamda Mill, bireyin kendini gerçekleştirmesinin ve rasyonel tercihlerde bulunabilmesinin önkoşulu olarak gördüğü zorunlu eğitimi güçlü bir biçimde destekler ve eğitimi devletin en temel sorumluluklarından biri olarak nitelendirir (Mill, 2009, s. 28). Dolayısıyla bu yaklaşım, bir yandan bireysel özgürlük alanını özenle muhafaza etmeyi sürdürürken diğer yandan devlete fırsat eşitliğini tesis etme ve toplumsal eşitsizlikleri azaltma yönünde pozitif bir ödev yükler (Acar, 2024, s. 824).

Mill'e göre demokrasinin merkezî fazileti, yalnızca bir yönetim tekniği olması değil, bireysel kapasitelerin "en yüksek ve en ahenkli" gelişimini teşvik eden bir eğitim tecrübesi olmasıdır. Bu nedenle, oy verme hakkının okuryazar olmayanlar dâhil herkesi içine alacak kadar genişletilmesini ve siyasî katılımın yaygınlaştırılmasını önermiştir (Heywood, 2013, s. 111). Bu önerinin temelinde büyük ölçüde insanların rasyonel varlıklar oldukları ve hata yaparak da öğrendikleri, bu nedenle düşünce özgürlüğüne imkân tanınması gerektiği düşüncesi yatmaktadır (Heywood, 2014, s. 27). Mill'in en çok korktuğu şey ise, çoğunluğun despotizmidir (Taşkın, 2014, s. 38). Ona göre bir demokraside herkesin sesinin duyulması gerektiği iddiası, herkesin sesinin eşit ağırlıkta olduğu anlamına gelmez. Bazı insanlar siyasi ve ekonomik dünya hakkında daha fazla bilgi sahibidir ve bunun doğal sonucu olarak temsilci seçerken söyleyecek daha fazla sözleri olmalıdır (Woodcock, 2021, s. 156).

Mill'e göre çoğunluk tahakkümünü engellemenin iki temel yolu vardır: entelektüel ve ahlaki nitelikleri yüksek bir seçkinler zümresinin yönetime gelmesi ya da halkın genel eğitim ve kültür seviyesinin sürekli bir biçimde yükseltilmesi. Bu noktada Mill, oy hakkının belirli liyakat ölçütlerine göre derecelendirildiği⁵, entelektüel üstünlüğe ve eğitim düzeyine dayalı bir elit demokrasi modelini (Mill, 2009, s. 30-32) ve sıradan insanların eğitilmiş olanlara kıyasla daha sınırlı oy hakkına sahip olmaları gerektiğini savunan çoğul oy sistemini savunur. Kendi ifadesiyle, "bir işçinin bir oyu olmalıdır ama yalnızca elleriyle değil, aynı zamanda kafalarıyla iş gören insanların birden fazla oyu olmalıdır" (akt. Woodcock, 2021, s. 156). Fakat bu seçkin eğilime karşılık, siyasal düzlemdeki her türlü haksız güç dengesizliğini, yalnızca mülk sahipleri ve zenginlerin egemen olduğu, dar bir zümrenin çıkarlarını yansıtan ve çoğunluğun tiranlığı anlamına gelebilecek sığ bir demokrasi anlayışını şiddetle reddeder (Mill, 2017b, s. 23). Özellikle çoğunluk tahakkümü tehlikesine karşı tüm yurttaşların hak ve özgürlüklerden eşit ölçüde yararlandığı, aynı zamanda yurttaşlık ödevlerini de eşit şekilde üstlendiği örgütlü ve katılımcı bir sivil toplum modelini savunur (Mill, 2017a, s. 15). Sonuç olarak Mill'in tahayyül ettiği liberal devlet, bir yandan bireysel özgürlükleri ve hukukun üstünlüğünü güvence altına alırken, diğer yandan toplumsal eşitsizlikleri gidermek ve yurttaşların kolektif karar alma süreçlerine bilinçli katılımını sağlamak adına aktif bir rol üstlenen; ancak bu müdahalenin sınırlarını bağlamsal koşullara göre belirleyen dinamik ve pragmatik bir yapı arz eder (Capaldi, 2011, s. 226).

⁵ "Herhangi birinin okuma yazma ve ilave olarak sıradan aritmetik işlemleri yapma kabiliyeti olmadan oya sahip olmasını tamamen kabul edilemez olarak görürüm. Oy bunlara bağlı olmadığında bile, bu temel becerileri elde etme araçlarının ya ücretsiz ya da geçimlerini sağlamak için çalışmak zorunda olan en fakirlerin imkanlarını aşmayan bir masrafla her insanın erişiminde olması adaletin bir gereğidir" (Mill, 2017a, s. 216).

1.2. Kurmaca, Gerçeklik ve İktidar: Tarihsel Eleştiri ve Politik Okuma Stratejisi

Tarihsel eleştirinin temel çıkış noktası, geçmişte üretilmiş bir edebî eserin ancak kendi çağının düşünsel iklimi, egemen estetik normları, toplumsal koşulları ve kültürel kodları içerisinde tam ve doğru bir biçimde anlaşılabilceği ilkesine dayanır. Bu yaklaşım, okuru metin ile arasındaki zamansal mesafeyi aşmaya, çağdaş öznenin kaçınılmaz ön yargılarından sıyrılarak eseri, mümkün mertebe o dönemin özgül alımlama ufku içerisinde değerlendirilmeye davet eder (Moran, 2002, s. 78-79). Bu okuma biçimi, metni üreten ve kuşatan tarihsel bağlamı yeniden kurmaya yönelirken, yüzeydeki anlatının altına sinmiş olan kolektif zihniyet kalıplarını, ideolojik yargılarını açığa çıkarmayı hedefler. Bu bağlamda her tarihsel okuma, özünde, satır aralarına sinmiş politik kurguyu, güç ilişkilerini, iktidar yapılarını ve ideolojileri deşifre eder.

Geleneksel tarihsel eleştiri, temelde tarihin nesnel biçimde erişilebilir, şeffaf ve deneysel olarak kanıtlanabilir bir olaylar dizisi olduğu varsayımından hareket eder (Bennett & Royle, 2018, s. 154). Bu anlayışa göre edebî metin, yaşanmış tarihsel olayların bir aynası ya da belgesi olarak görülür. Eleştirmenin görevi ise yazarın ne söylemek istediğini ve metnin yazıldığı dönemde taşıdığı orijinal anlamı bularak geçmişi olduğu gibi yeniden ortaya koymaktır (Moran, 2002, s. 78).⁶ Ancak edebî eser, yazıldığı dönemin koşullarından izler taşımakla beraber, sahip olduğu edebî nitelik sayesinde o dönemin sınırlarını aşabilir ve kendi başına var olmaya devam edebilir. Üstelik yalnızca geçmişi anlatmakla da kalmaz; aynı zamanda yazıldığı anda şekillenmekte olan tarihin canlı bir parçasıdır ve yazıldığı dönemin düşünce biçimleriyle sürekli bir etkileşim içindedir (Bennett & Royle, 2018, s. 152-153). Metnin geçmişle kurduğu bu karmaşık ilişki, tarihsel eleştirinin nihai anlama ulaşma ideali önündeki en büyük engeldir; çünkü metin, hiçbir zaman yalnızca “kendinde bir şey” olarak, saf ve el değmemiş hâlde önümüze gelmez; aksine, önceki yorumların ve yerleşik tarihsel okuma alışkanlıklarının biriktirdiği bir tortular katmanıyla yüklüdür (Jameson, 2011, s. 11). Üstelik bu tortular sadece zamansal bir birikim değil, aynı zamanda iktidar ve güç ilişkilerinin metne kazıdığı ideolojik katmanlardır. Bu gerçek, tarihsel eleştiri perspektifinden politik okuma stratejisine geçişi zorunlu kılar. Zira politik okuma, edebî metinlerin yalnızca yüzeysel anlam katmanlarına ya da yazarın kişisel siyasi eğilimlerine odaklanan bir okuma biçimi değil, aksine edebiyatı, toplumsal ve tarihsel bağlam içinde, ideolojinin hem üretildiği hem de biçimlendirildiği bir alan olarak kavramayı amaçlayan eleştirel bir okuma stratejisidir. Metnin içinde barındırdığı güç ilişkilerini, temsil siyasetlerini ve söylemsel stratejileri çözümleyen politik okuma, okurun metinle kurduğu ilişkiyi bilinçli bir sorgulama düzlemine çeker. Bu yönüyle politik okuma, Maureen Whitebrook’un edebiyat siyaseti (*literary politics*) olarak kavramsallaştırdığı akademik disiplinin pratikteki bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Whitebrook, edebiyat siyasetini, edebî eserlerin siyasal arka planı, bağlamı ve içeriği ile siyasi düşünce arasındaki çok katmanlı ilişkiyi sistematik biçimde inceleyen bir disiplin olarak tanımlar. Bu disiplinin temel kabullerinden biri, siyaset ve edebiyatın, “belirli bir toplumu karakterize eden inançlar, tutumlar ve davranışlar bütünü olarak tanımlanan kültürün öğeleri”

⁶ Tarihsel eleştiriye en köklü itiraz, 1980’li yıllardan itibaren Stephen Greenblatt öncülüğünde gelişen Yeni Tarihselcilik akımından yükselmiştir. Yeni Tarihselcilik, tarihin de tıpkı edebiyat metni gibi metinsel bir inşa olduğunu, dolayısıyla sabit, anıtsal ve nesnel bir hakikat alanı olarak görülemeyeceğini ileri sürerek geleneksel tarihsel eleştirinin pozitivist temellerini sarsmıştır. Bu yeni perspektifte tarih, bugünün değerleri ve çıkarları doğrultusunda sürekli olarak yeniden yazılan, dönüşüme ve yoruma açık bir anlatılar bütünü olarak kavranır. Yeni Tarihselcilik, bu saptamayla yorumlama ediminde nihai bir nesnellik iddiasını reddederek yöntembilimsel bir öz bilinci şart koşar ve edebiyat ile tarih arasındaki sınırları bulanıklaştırarak her iki alanın da iktidar ilişkileri ve söylemsel pratikler tarafından nasıl biçimlendirildiğini tartışmaya açar (Bennett & Royle, 2018, s. 155, 157).

olması ve bu yüzden istisnasız “tüm edebiyat eserlerinin, içerikleri veya yazarın niyeti gereği doğrudan politik olanla ilişkili” bulunmasıdır. Bununla birlikte Whitebrook (1983), edebiyat eserlerinin siyasi düşünceleri, resmî siyaset bilimi metinlerine kıyasla çok daha açık, berrak ve ilham verici bir biçimde ifade edebileceğini; ayrıca karmaşık kuramların somut hikâyeler aracılığıyla daha anlaşılır hâle gelebileceğini belirtir (s. 12). Çünkü edebiyat siyasal gerçekliğin bir “modeli”dir ve bu model, siyasetin bileşenleri arasındaki fark edilmemiş ilişkileri açığa çıkararak siyaset bilimcilerin olaylara daha geniş ve insancıl bir perspektiften bakmasına olanak tanır. Bu bakış açısı, sanatı ve edebiyatı gerçekliğin edilgin bir taklidî olmaktan çıkarıp onu, gerçekliği yeniden organize eden ve anlamlandıran “dolaylı tanık” konumuna yerleştirir (Whitebrook, 1983, s. 13).

Bu kavramsal çerçeveyi daha belirgin kılmak için Jacques Rancière’in “Edebiyatın Siyaseti” (The Politics of Literature) başlıklı makalesinde ortaya koyduğu siyaset tanımına başvurmak aydınlatıcı olacaktır. Rancière, siyaseti yalnızca iktidarın uygulanma biçimi veya ortak iradenin hayata geçirilmesi olarak gören indirgemeci yaklaşımları eleştirir. Ona göre siyaset, insanların ortak bir gerçekliği paylaşan ve bu gerçeklik üzerine anlamlı sözler söyleyebilen özneler olarak kurulduğu zemini, yani “bu ortak dünyayı şekillendiren algılar ve pratikler bütünü” ifade eder. Bir başka deyişle siyaset, duysal veriler kaosu içinden belirli bir deneyim alanını çerçeveleme, görünür olanı düzenleyip anlamlandırma ve nihayetinde hangi varoluşların, seslerin ve olayların dikkate değer sayılacağını belirleme faaliyetidir (Rancière, 2004, s. 10). Rancière’in çizdiği bu perspektifle, edebiyatın kendisi de anlatılarıyla neyin görünür, neyin duyulabilir, neyin düşünülebilir olduğunu sürekli olarak yeniden beleyen politik bir faaliyet alanıdır. Fredric Jameson (2011) da bir metni veya olayı anlamaya çalışırken, en nihayetinde varılacak noktanın politik bakış açısı olduğunu belirtir; zira toplumsal ve tarihsel olmayan hiçbir şey yoktur ve son tahlilde her şey politiktir (s. 20).

Pierre Macherey’e göre edebî eserler içsel olarak uyumsuzdur çünkü ideolojiyle kurdukları ilişki metinde boşluklar ve sessizlikler yaratır (akt. Eagleton, 2018, s. 101). Eser, ideolojiyi içine alırken onun eksiklerini açığa çıkarır; söyledikleri kadar söylemedikleriyle de anlam kazanır. Eleştirinin görevi bu boşlukları doldurmak değil, metnin neden böyle eksik ve çelişkili olduğunu, yani eserin bilinç dışını ve ideolojik zorunluluklarını açıklamaktır. Dolayısıyla, bir metnin tarihsel bağlamını anlamak, onun politik olarak neyi sustuğunu ve bu sessizliğin hangi iktidar ilişkilerini yeniden ürettiğini açığa çıkarmanın ilk adımıdır (Eagleton, 2018, s. 102). Macherey’nin bu yaklaşımı, Freud’un düş yorumuyla benzerlik taşır. Freud’a göre düş, bilinçdışı istek ile onu engellemeye çalışan iç sansürümüz arasındaki çatışmanın çarpıtılmış, boşluklu bir ürünüdür. Düş yorumcusunun yapması gereken, rüyanın yüzeydeki düzgün görünen hikâyesini (üst katmanı) değil; alttaki parçalanmış ve dirençli asıl metnini incelemektir. Edebî metinler de tıpkı düş gibi, bir şeyi doğrudan söyleyemediklerinde boşluklar veya çarpıtmalar yaratırlar. İşte bu boşluklar, ideolojinin metin üzerinde nasıl bir baskı kurduğunu ele verir (Eagleton, 2018, s. 103-104). Politik okuma, bu eksik ve çarpıtılmış anlatımla üstü örtülen ideolojiyi yüzeye çıkararak metnin söylemeden söz ettiği şeyi ifade etmeyi hedefler. Ancak edebî metinler ideolojiyi öyle basitçe yansıtmazlar; onu belli sanatsal araçlarla işleyerek yeniden üretirler (Eagleton, 2018, s. 73).

Edebî metinlerin anlamlandırılma sürecine dair geliştirile farklı okuma stratejileri, birbirinden kopuk ve yalıtılmış yöntemler bütünü olarak değil, aksine katmanlı bir eleştirel kavrayışın birbirini tamamlayıcı ve bütünleyici unsurları şeklinde değerlendirilmelidir. Bu

çerçevede tarihsel okuma, metni içerisinde üretildiği dönemin güç ilişkileri ve ideolojik atmosferiyle birlikte kavrayarak politik okumaya zemin hazırlar; böylece metnin yalıtılmış bir estetik nesne olmadığını, aksine kolektif tarihin çatışmalı dokusuyla örülü olduğunu gösterir. Bu noktada, Jameson’ın ileri sürdüğü üzere, politik bakış açısı yorumlama ve eleştiri yöntemlerine sonradan eklenen bir yaklaşım ya da başvurulacak ikincil bir yardımcı değildir; tersine, her türlü okuma ve yorumlama ediminin kaçınılmaz ufku ve en temel çerçevesidir (Jameson, 2011, s. 17). Nitekim Jameson’ın politik okumanın “ahlaki kuralı”nı “her zaman tarihselleştir” düsturuna bağlaması, tarihsel okuma ile politik okuma arasındaki kopmaz bağın en özlü ifadesidir (Jameson, 2011, s. 11). Bu bağlamda politik okuma, tarihsel zemini eleştirel bir bilinçle işleyerek metnin ideolojik inşa süreçlerini ve egemen iktidar kurgularını görünür kılar. Öte yandan, edebiyat siyaseti olarak adlandırılan perspektif, tarihsel ve politik okumanın kuramsal ufkunu genişleterek edebiyat ile siyaset arasındaki ilişkinin yalnızca metinle sınırlı olmadığını, bilakis okuma eyleminin de bu pratiğin ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koyar.

2. Weber’in Rasyonel-Yasal Bürokrasi Teorisi Işığında *Teneke* Romanını Weberyan Bürokrasinin Yenilgisi Olarak Okumak

Teneke, Max Weber’in rasyonel-yasal otorite idealleri ile Anadolu’nun feodal / patrimonial⁷ gerçekliği arasındaki çatışmayı incelemek için zengin bir içerik sunar. Kaymakamın merkezî otoriteyi temsil eden konumu ve memurların hiyerarşiye bağlılığı, Weberci modelin hiyerarşik yapı ve yetki ilkelerini tipik olarak yansıtır. Ancak uygulamada bu yapı, teorik rasyonaliteden bazı sapmalar gösterir. Roman, Weber’in ideal bürokrasi idealinin yerel güç odakları tarafından nasıl deforme edildiğini ve işlevsiz hâle getirildiğini gözler önüne seren başarılı bir anlatı sunar.

Bürokrasi, Weber’e (2005) göre uzmanlık bilgisi ve nesnel kurallar temelinde işleyen, bireysel duygulanımlardan arındırılmış, standart işlemleri tıpkı bir makine gibi en rasyonel ölçütlerle yerine getiren, teknik bilginin hâkimiyeti altındaki modern dünyanın zorunlu kıldığı alternatifsiz bir örgütlenme biçimidir (s. 6). Nitekim karizmatik otoritenin doğası gereği geçici ve istikrarsız karakteri ile patrimonial sistemin kişisel sadakat bağlarına ve keyfiyete dayalı belirsiz doğası karşısında, bürokratik yönetim; yazılı ve nesnel kurallar, katı hiyerarşik yapılanma ve uzmanlaşmış kadrolar aracılığıyla tutarlı ve sistematik bir çerçeve sunar (Cochrane, 2018, s. 2). Bu teorik perspektiften romana bakıldığında, bir süreliğine de olsa kasabaya mülki idare amirinin atanmaması, söz konusu rasyonel hiyerarşinin işleyişinde meydana gelen önemli bir kırılmadır. Kaymakamın yokluğunda görevi isteksizce, vekâleten yürüten Resul Efendi, “gölgesinden ürken” ve “yaş tahtaya basmamak” için görevini (imza atmak veya denetlemek) yapmaktan ve sorumluluk almaktan imtina eden bir figür olarak, devletin karar alma ve denetleme mekanizmasını âdeta felç eder. Romanda bu durum şöyle ifade edilir:

⁷ Patrimonial (ya da patrimonializm), “Max Weber’in Ekonomi ve Toplum’da (Economy and Society, 1922) tanımladığı bir siyasal tahakküm biçimi. Patrimonializmde otorite, hanedan ailesinin kullandığı kişisel ve bürokratik güce dayanır; bu güç resmi olarak keyfidir ve hükümdarın doğrudan denetimi altındadır” (Marshall, 1999, s. 581). Romandaki yerel güç odaklarını nitelendirmek için zaman zaman patrimonial kavramı kullanılmıştır; zira anlatılan tabloda kamu yetkisi ile özel çıkar arasındaki sınır ortadan kalkmış, devlet imkânları ağaların kişisel mülkü hâline gelmiştir. Ağalar ekseninde çizilen bu patrimonial yapının izlerini, bürokrasinin ağaların iradesine tabi kılınması, özel kazancın “millî / vatani” söylemle meşrulaştırılması, su ve toprak gibi kaynakların yasa ya da liyakatle değil güç ilişkileriyle dağıtılmasında görmek mümkündür.

Tarla planları, tarla kiralamaları, su kavgaları, alış-verişler, kazıklamalar, kazıklanmalar gırla gidiyor. İllevelakin kaymakam yok. Kaymakama vekalet eden Resul efendi de: ‘Çeltik işine burnumu sokmam. Valinin beni yerimden atacağını bilsem, burnumu sokmam. Sokmam da sokmam’ diyor. Diyor da başka bir şey demiyor. Resul Efendi, bunca yılın Resul Efendisidir. Karışır mı böyle işlere! Altından ne çıkacağını bilmez mi? Çeltikçiyle, bu namussuzlarla aşık atılır mı, bu ırzı kırıklarla bir ipte oynanır mı, bilmez mi? (Kemal, 1967, s. 7)⁸

Resul Efendi’nin bürokratik otoriteyi etkin biçimde kullanamayışının temelinde, rasyonel-yasal sistemin yerel iktidar odakları olan ağalar tarafından kuşatılması ve bu kuşatmanın memur üzerinde yarattığı yoğun fiziksel ve psikolojik baskı yatmaktadır. Otuz yıllık memur olan ve emekliliğine yalnızca bir buçuk yıl kalan Resul Efendi için çeltik meselelerine müdahil olmak “it ile bir çuvala girmek”le eş değer bir tehlikedir. Yasal prosedürlere tamamıyla uysa dahi ağaların tehdit ve entrikaları karşısında, merkezî otoritenin sağlaması beklenen koruyucu hukuk zırhının işlevsiz bırakıldığını yıllar içinde tecrübe etmiş ve bürokratik aygıtın rasyonel işleyişine dair inancını bütünüyle yitirmiştir. Nitekim Çeltik Komisyonunda görev yapan teknik personelin dahi ağalar tarafından getirilmiş olması, Resul Efendi’nin kurumsal yapı içerisindeki yalnızlığını ve karar alma süreçlerindeki etkisizliğini pekiştiren yapısal bir sorundur. Dolayısıyla kendisine kanunla tevdi edilmiş yetkiyi kullanmaktan imtina ederek silik bir profil çizmeyi ve şahsi selametini öncelemeyi pragmatik bir strateji olarak benimsemiştir. Her ne kadar “30 senelik devlet memuruyum, vazifeden kaçmak yakışır mı bana?” (s. 10) söylemiyle görünüşte bir görev bilinci ve bürokratik bir onur sergilese de bu sadece eylemsizliği örtbas eden bir maskeden ibarettir. Resul Efendi’nin devlete bağlılığı sadece biçimsel düzeyde kalır, eylemlerinin asıl odağı ise konfor alanını korumaktır. Ağalara karşı açıktan muhalefet edememesi, görev sorumluluğu gereği kaymakama iletmesi gereken bilgileri korkarak vermesi, yapısal yozlaşmanın bireysel iradeyi nasıl kuşattığını ortaya koyar. Resul Efendi, kaymakamı bilgilendirirken bile odağa önce kendi menfaatini koyar.

Size söyleyeceklerim var. Var, var efendim. Siz bana çok iyilik ettiniz. Hayatımı kurtardınız. Onun... evet onun... Onun için size... Ha size her şeyi olduğu gibi söylemek zorundayım. Amanın elinizi ayağınızı öpeyim... Elinizi ayağınızı... Resul söyledi demeyin. Sonra bunlar beni havada yerler... Havada kebab ederler. Ederler efendim. Resul lafı ağzınızdan çıkmasın. Beni düşman gibi gösterin kendinize... Benim çoluk çocuğum var. Evim var. Söyleyin. Bunu benden duymadınız. (s. 43-44)

Bu bağlamda bürokrasi, Resul Efendi için toplumsal düzenin tesisi adına başvurulacak kurumsal bir araç olmaktan çıkmış; aksine, bir kere içine düşüldüğünde çıkış yolu bulunamayan bir “bela” kaynağına dönüşmüştür. Ortaya çıkan tablo, bürokratin gücünü hukuk metinlerinden değil, yerel güç sahiplerinin rıza ve tahammülünden aldığı asimetrik bir ilişki biçiminin somut bir tezahürüdür. Yerel aktörlerin hem Resul Efendi’ye hem de genç kaymakama yönelik benimsedikleri pederşahi hitap tarzı ve küçümseyen tavırları, bürokratik mesafenin ve resmî saygınlığın toplumsal zeminde tamamen çözüldüğünün kanıtı niteliğindedir. Murtaza Ağa’nın “Eee İrasul Efendi, İrasul Efendi, duyduk ki gumisyona irest çekmişsin. Ruskatiyelere, imzanı basmıyormuşsun. Olur mu, İrasul Efendi? Biz seninlen baba dostuyduk. Eee İrasul Efendi... Kaymakam olmayınca İrasul Efendi, siz Abdurrahman Çelebi oluyormuşsunuz. Öyle duyduk İrasul Efendi” (s. 8) sözleri aradaki mesafeyi şahsi bir vefa ve minnet ilişkisine hapsederken;

⁸ Romandan yapılan bütün alıntılar aynı kaynaktan yapılmıştır. Bu nedenle sonraki atıflarda sadece sayfa numarası belirtilecektir.

genç kaymakama yönelik “Gözümün çiçeğini ye, Gaymakamım”, “Gözümün yağını ye oğul...” (s. 24) gibi şahsi ve pederşahi hitaplarla memura resmî bir görevli değil de şahsi ilişkiler ağı içerisinde eski bir ahabap muamelesi yapılması, rasyonel-yasal otoritenin normatif ağırlığının yerel düzlemde nasıl aşındırıldığını göstermesi bakımından oldukça dikkate değer örneklerdir. Bu tavır ve söylemler hiyerarşik mesafeyi daha en başından altüst ederek, memuru devletin tarafsız bir unsuru olmaktan çıkarıp ağaların himayesindeki bir aile ferdi konumuna indirger. Dolayısıyla rasyonel-yasal otoritenin uygulayıcısı olan memurlar, ağaların çıkarlarına ters düşen uygulamalara imza attığında, bu durum memurun vazifesini yapması olarak değil ağalara ihaneti olarak görülür. Nihayetinde, başlangıçta ağaların gözünün çiçeği ve oğlu olarak iltifat gören Fikret Irmaklı, sürecin sonunda “derebeyi kalıntısı” ve “it” olarak yaftalanan bir düşmana dönüşür.

Nihai tahlilde Resul Efendi nezdinde somutlaşan memur tipi, modern bürokrasinin idealize edilen rasyonel-yasal otoritesinin işlevsizleşmesini ve patrimonyal güç odakları karşısında uğradığı kurumsal çözülüşü, bir başka deyişle bürokrasi ideali karşısında patrimonyalizmin somut zaferini simgelemektedir. Weber’in (2005) kavramsallaştırmasıyla ifade etmek gerekirse bu durum, yetkilerin şahsi olmadığı ancak “resmen bürokratik bir düzlemde çalışsalar da özgür olmayan memurlarca” üstlenildiği hiyerarşik bir örgütlenme biçimi olan patrimonyal bürokrasinin (s. 48) tipik bir görünümüdür. Romanda yerel oligarşinin en güçlü temsilcileri olarak çizilen Murtaza Ağa ve Okçuoğlu, yüksek getirisi nedeniyle çeltik işine girmiş; faili meçhul cinayetlerden yolsuzluğa, tehditten rüşvete kadar pek çok yasa dışı işe bulaşmış tarım burjuvazisidir. Devlet dairelerindeki işlerini memurları korkutarak, tehdit ederek veya rüşvetle çözmektedirler. Oysa modern devlet tanımı gereği, “meşru şiddetin tekeli”ni (Acemoğlu & Robinson, 2013, s. 80) ve belirli bir coğrafi alanda şiddet kullanma yetkisini elinde bulunduran örgütlenme biçimidir (Teber, 2001, s. 100). Ancak “bunca yılın Resul Efendisi” (s. 7) denilerek deneyimine vurgu yapılan tahrirat kâtabinin, yasal otoriteyi temsil etmesi gerekirken, ağalar karşısında “boyun kıran, el oğuşturan” (s. 7) bir figüre dönüşmesi yerel eşrafın tahakkümü altında nasıl ezildiğini ortaya koyar. Buradaki çözülme, devletin “meşru şiddet tekeli”ni yerel zorbarlar karşısında muhafaza edememesinden kaynaklanan güç zafiyetidir. Öyle ki, Murtaza Ağa’nın “bir kurşunun bedeli elli kuruştur” (s. 13) şeklindeki tehdidi, bürokrat için yazılı hukuk normlarından çok daha bağlayıcı bir gerçeklik hâline gelmiştir.

İstanbul’un entelektüel çevresinde yetişen, Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu Fikret Irmaklı, romanda hem Weber’in ideal bürokrat profilini hem de Cumhuriyet’in aydın tipini temsil eder. Ancak Murtaza Ağa ve Okçuoğlu, genç bürokratin devlete olan profesyonel bağlılığını, şahsi bir minnet duygusuna, devletin rasyonel gücünü ise kendi lehlerine kullanılacak bir maşaya dönüştürmek isterler. Murtaza Ağa’nın “dünyanın en güzel maşaları böylesi genç idare adamlarından yapılır” (s. 17) ifadesi, rasyonel otoritenin yerel çıkarlar için bir araca dönüştürülme niyetini açıkça ortaya koyar. Weber’e göre patrimonyalizmde otorite nesnel yasalardan ziyade şahsi sadakat ve minnet ilişkilerine dayanır. Murtaza Ağa ve Okçuoğlu da kaymakamı daha kasabaya adım atmadan bu şahsi ağı içine çekmeyi hedeflerler. Bu doğrultuda, kaymakam için hazırlanan kuş tüyü yataklı, duvarları tablolu ve yeşil fayanslı banyosu olan lüks ev (s. 16), kaymakama sunulan bir konfordan ziyade onun profesyonel özerkliğini kırarak bir minnet tuzağıdır. Amaç, kaymakamın devlete olan yasal bağlılığını, kendisine ev ve konfor sağlayan ağalara karşı oluşacak “evlatlık” hissiyatıyla ikame etmektir. Fikret Irmaklı’nın istasyonda çiçeklerle, davul zurnayla karşılanması bürokratik mesafesinin

kasıtlı olarak yok edilmesidir. Genç kaymakamın aşırı misafirperverlik, şahsi iltifatlar, pederşahi bir ilgi ve duygusal bir kuşatmayla örülü bu karşılamayı “Anadolu insanının asil misafirperverliği” sanarak gözlerinin yaşarması (s. 19), Weber’in uzmanlık, kurallara bağlılık ve nesnellik üzerine kurulu ideal bürokrat tipini zayıf bir konuma düşürür. Oysa bu tören, Weberci anlamda rasyonel olması gereken devlet memurunu, eşrafın şahsi koruması ve dostu hâline getiren bir ritüeldir.

Weber’e göre modern bürokrasinin en temel özelliği, memurun görevini kişisel duygulardan ve ilişkilerden bağımsız, yani gayrişahsi bir şekilde yürütmesidir (Weber, 2005, s. 54; Weber, 2014, s. 225). Oysa romanda, Okçuoğlu’nun genç kaymakamı Adana’ya, barlara götürdüğü, elli bin lira rüşvet verdiği ve buna karşılık köyü içine alan sahanın ruhsatını alabildiği, kaymakama ise “oğlum kaymakam” diye hitap ettiği (s. 33) şeklindeki dezenformasyonlar, yasal otoritenin halk nezdindeki saygınlığını devşirerek patrimonyal gücün hizmetine sunmayı; devletin tarafsız ve bağımsız olması gereken temsilcisini ağaların suç ortağı veya müttefiki gibi göstermeyi amaçlar. Okçuoğlu, çeltik ekimini millî bir görev olarak tanımlayarak (s. 33) kaymakamın da bu kutsal amaçta kendisiyle suç ortağı olduğu algısını yayar. Bu sayede, Çeltik Kanunu gibi rasyonel-yasal engelleri vatana ihanet gibi sunarak geçersiz kılmaya çalışır. Bu sözde iş birliğini varmış gibi gösterme çabası, Weberci perspektifle devlet aygıtını yerel bir tiranlığın suç ortağı gibi gösterme ve devletin yasal gücünü şahsi otoriteye eklemleme stratejisidir. Bu durum, halkın yasal otoriteye olan saygınlığını yitirmesine ve ağanın patrimonyal gücü karşısında kendisini daha da savunmasız hissetmesine neden olur.

Weber’in (2005) ideal bürokrasisinde yazılı kurallar ve standart prosedürler, karar alma süreçlerinde tarafsızlık, hukuki eşitlik ve öngörülebilirliği güvence altına alır (s. 42). Ayrıca bürokratik karar alma süreçleri duygusal eğilimlerden, kişisel sempati ya da antipatilerden bütünüyle yalıtılmış olup, yalnızca yürürlükteki kanun ve yönetmelikler çerçevesinde cereyan eder; resmî iletişim ise istisnasız olarak yazılı belgeler ve dosyalar üzerinden yürütülür. Romanda çeltik ekimine ilişkin ruhsat başvuruları ve arazi kullanım planlamaları yapıldığı, idari süreçlerin yasal mevzuatla düzenlendiği görülmektedir ancak pratikte mevzuatın sıklıkla keyfi yorumlandığı ve çıkar gruplarının etkisiyle esnetildiği görülür. Örneğin, çeltik ekim kanunlarında belirtilen teknik şartların (toprak işleme standartları, sulama kanallarının inşası, kesik sulama yöntemi) göz ardı edilmesi (s. 45), bürokratik süreçlerin normatif çerçeveden saparak gayriresmî ilişkiler ağına tabi olduğunu ortaya koyar. Benzer şekilde, Okçuoğlu’nun kendi arazisine avantaj sağlayacak krokiler hazırlatma girişimi (s. 31), yasal düzenlemelerin nasıl manipüle edilebildiğine dair bir başka çarpıcı örnektir. Ayrıca kaymakama teknik bilgi sunması gereken ziraat teknisyeni ve çeltik komisyonu üyeleri (Kemal Taşan gibi), bu uzmanlığı yasalara hizmet etmek için değil, kişisel sadakat ve bağlılıkla ağaların çıkarlarını meşrulaştırmak için kullanırlar. Ziraat teknisyeni, Okçuoğlu’nun isteğiyle yasalara aykırı yeni krokiler çizerek (köyü sahanın içine alarak) yasal-rasyonel düzeni içeriden çökertir.

Weber’e göre bürokrat, yasaları ve yönetmelikleri en ince ayrıntısına kadar bilen bir uzman olmalıdır, zira Weber’in bürokrasisinde kararlar uzmanlık bilgisine dayanır. Fikret İrmaklı ise mülki idare amiri olmasına rağmen göreve başladığında Çeltik Kanunu’ndan habersizdir. Önüne koyulan ruhsat izinlerini teknik ve hukuki birer metin olarak değil, kendisine sevgi gösteren asil ve kahraman insanların talepleri olarak, tamamen ağaların ve yönlendirilmiş memurların etkisiyle imzalar. Kaymakamın önüne getirilen plan ve krokilerden bir şey anlamayıp “Peki peki, komisyonda hallederiz.” (s. 28) diyerek üstünkörü bakması, yasal

otoritenin rasyonel denetim işlevini tamamen yitirdiğini gösterir. Kaymakamın bu tavrı, rasyonel devlet aygıtının patrimonyal sadakat ağları karşısındaki ilk ve en büyük zaafıdır. Bu durum aynı zamanda bürokrasinin en temel ilkesi olan uzmanlaşma ilkesinin de ihlalidir.

Fikret Irmaklı'nın romandaki asıl uyanışı, Resul Efendi'nin ona cebindeki “buruşuk kanunu” vermesiyle başlar. Kanun'u satır satır okuyan kaymakam o ana kadar verdiği ruhsatların bizzat kendi imzasıyla Sazlıdere köylülerini sıtmaya, su taşkınlarına ve ölüme mahkûm ettiğini (Weber'in zarar ilkesi) kavrar. Bu kavrayış, Fikret Irmaklı'nın romantik idealizmden sarsıcı bir toplumsal gerçekliğe ve hukuki bilinçlenmeye geçiş sürecini başlatır. Ağaların kendisini minnet borcuyla kuşatmak için hazırladığı lüks evi terk edip kaymakamlık dairesindeki odasına yerleşir; böylece patrimonyal bağları koparıp devletin rasyonel-yasal alanına geri döner (s. 46). Ağaların lehine kendisini ikna etmeye veya rüşvet vermeye gelen Müftü ve Rıza Değnek gibi aracılara sert bir şekilde kovar. Yasaya aykırı sahalara su verilmesini engellemek için geceleri elinde tabancasıyla bentlerin başında nöbet tutar; rüşvet yiyen jandarmaları bizzat denetler. Dolayısıyla Weber'in ideal bürokratına (yasaya sadık, mesafeli ve rasyonel tip) dönüş yapar. Ancak kaymakamın kararlılığı, işlerini rüşvet ve zorbalıkla yürüten toprak ağalarını rahatsız eder. Daha önce uzlaşmadıkları bürokratlara uyguladıkları yöntemleri tekrarlayarak, kaymakamı yıpratmak ve sindirmek amaçlı her türlü manipülatif yöntem ve yasa dışı yola başvururlar.

Murtaza Ağa kızmış, ateş saçıyordu. Bu yüzden de olmadık çarelere baş vurdu. Bir gece Kaymakamın pencerelerini taşlattı. Odasına kurşun sıktırdı. Ölümüne sıktırdı ama kurşunlar değmedi. Kaymakam bütün bunlardan korkacağı yerde, çeltikçilere düşmanlığı daha da arttı.

Ziraat dairesinin cipini bozdular. Kaymakam atla gitti sahalara... Lokantacıya tembih ettiler, kokmuş yemek gönderdi. O da yemek yemekten vazgeçti. Ceza attırdı lokantacıya. Peynir ekmeğe kaldı. (s. 60)

Bürokratik rasyonalite, bilgi akışının üst makamlara nesnel ve yazılı olarak iletilmesini; üst makamların ise alt birimlerden gelen nesnel verilere dayanarak karar almasını gerektirir. Ne var ki romanda, alt kademelerden üst makamlara yönelmesi beklenen nesnel bilgi akışı, özellikle ağaların çıkarlarına ters düşen mülki amirlere karşı yürütülen telgraf siyaseti ve iftira mekanizması ile manipüle edilir. Siyasetçi Ahmet üzerinden örgütlenen bilgi enformasyonu bu bilgi akışını kasıtlı olarak bozar. Ankara, yereldeki gerçek durumu (sıtma ve yasa dışı çeltik ekimi) değil, Ahmet'in kurguladığı halka zulmeden rüşvetçi kaymakam profilini görür. Bu durum, bürokrasinin en temel işlevi olan doğru bilgiye dayalı karar alma yetisini ortadan kaldırır.

Weber'in bürokrasi kuramında memur, rasyonel-yasal otoriteye dayalı hiyerarşik bir yapının işlevsel bir unsuru olarak tanımlanır; bu yapı, alt kademelerde görev yapan memurun hem üst makamların hiyerarşik denetimine tâbi olmasını hem de söz konusu denetim mekanizmaları aracılığıyla keyfî siyasi müdahalelere karşı korunmasını sağlar. Ancak Ahmet'in yarattığı telgraf yığını, bu zırhı deler. Bununla da yetinmeyen yerel elitler, siyasi nüfuzlarını kullanarak, mülki hiyerarşiyi (valilik) baypas edip kaymakamı doğrudan Ankara'ya, merkezî otoritenin en üst temsilcilerinden biri olan Dâhiliye Vekili'ne şikâyet ederler. Bu bağlamda, Weber'in rasyonel sistemi yerel güçlerin patrimonyal baskılarına boyun eğer. Liyakati sebebiyle siyasi baskılara karşı korunması ve ödüllendirilmesi gereken Fikret Irmaklı, yasayı uyguladığı için istenmeyen adam ilan edilerek Kağızman'a nakledilir, bir anlamda sürülür. Kaymakamın

yazılı kurallara bağlılık çabası Weberci ideal bürokrasiyi yansıtsa da enformel ilişkiler ağı ve sistemsal yozlaşma bu çabaları etkisiz kılar.

Weber'e (1946) göre bürokratik sistem içerisinde konumlanan aktörler, devasa bir makinenin birbirine sıkı sıkıya bağlı dişlileri misali hem yapının kendisine hem de sistemin devamı için birbirlerine karşılıklı olarak bağımlı olduklarından, yapının bekası ve kendi konumlarının muhafazası, zamanla asli görev tanımının ve kamu yararının önüne geçen ortak bir çıkar hâline dönüşebilir (s. 228-229). Bu açıdan *Teneke* romanı, bürokratik yapı içinde mekanizmanın dişlisi olma ve kurumsal bekayı asli görevden üstün tutma olgularını dramatik bir şekilde örnekler. Romanda bürokratik sistemin bekasını ve kendi konumunu her şeyin önüne koyan en tipik aktör kuşkusuz ki Tahrirat Kâtibi Resul Efendi'dir. Onun için öncelik kamu yararı (sıtmayı önlemek) değil, sorunsuz şekilde emekliliğe ulaşmaktır. Weberci anlamda bürokratik aktörlerin birbirlerine bağımlılığını ve bu bağımlılığın kendi içinde nasıl bir çıkar mekanizmasına dönüştüğünü gösteren en somut örnek ise Çeltik Komisyonudur. Bu komisyon, kâğıt üzerinde rasyonel bir denetim organı gibi görünse de uygulamada yerel güç odaklarının çıkarlarını koruyan ve üyelerinin kendi mevkilerini muhafaza etme kaygısıyla hareket ettiği bir mekanizmaya dönüşmüştür.

Çeltik Komisyonunda görevli ziraat teknisyeninin bizzat çeltikçi ağalar tarafından "sureti mahsusada" başka bir kazadan getirtilmesi (s. 45), sistemin dışarıdan müdahaleye açık hâle geldiğini ve rasyonel görev tanımının yerini karşılıklı çıkar ilişkilerinin aldığını belgeler niteliktedir. Aynı memurun teknik bir belge olan krokiyi tahrif ederek köyün içinde çeltik tarımına yasal kılıf uydurması ve ruhsat verilen bütün sahalarda şahsi para hissesinin bulunması, devletin nesnel karar alma mekanizmasının yerini şahsi kâr hırsının aldığını, rasyonel bilginin ise yasa dışı talepleri ve irrasyonel sömürüyü meşrulaştırmak için silah olarak kullanıldığını gösterir. Oysa ideal bürokraside memur sahip olduğu teknik uzmanlığı yalnızca yasaların ve kamu yararının tesisi için kullanır. Aksi durum, bürokrati devletin memuru olmaktan çıkıp, sermaye gruplarının bir ortağı hâline dönüştürür. Bürokratik sistemin aktörleri, birbirlerine karşılıklı olarak bağımlı dişlilerdir. Ziraat teknisyeni, bu mekanizmanın en yozlaşmış dişlisini temsil eder; ağalarla olan maddi bağı, bürokrasinin kamu yararı (halk sağlığı ve sıtmanın önlenmesi gibi) amacını tamamen devre dışı bırakır.

Komisyonun çeltikçi üyesi Kemal Taşan, Ziraat Okulu mezunudur; birkaç yıl memurluk yapıp daha sonra çeltik işine girmiş ve bu işte çok iyi kazanç elde etmiştir. Taşan, bir yandan modern ve eğitilmiş bir profil çizirken diğer yandan bu niteliklerini kapitalist toprak ağalarının çıkarları doğrultusunda kullanarak rasyonel-yasal otoriteyi içeriden çökerten bir aktörü temsil eder. Weber'e göre bürokrasinin temel taşı teknik uzmanlık ve liyakattir. Kemal Taşan ise bu uzmanlığını kamu yararı için değil ağaların hukuksuz taleplerini rasyonelleştirmek için kullanır. Rasyonel bir denetçiden ziyade bir çıkar ortağı gibi hareket eder. Hem bir çeltikçi hem de komisyon üyesi olması, devlet mekanizmasının içine şahsi kâr hırsının sızdığını gösterir. Okçuoğlu'nun köyün ortasına çeltik ekme talebine komisyonda onay verilmesini sağlayarak, bürokratik yapıyı yerel bir tiranlığın onay makamına dönüştürür. Kaymakamın, aralarında ortak bir dil kuran ve mülkiyedeki okul arkadaşı Sarıyerli Nüzhet'e benzeyen Taşan'a karşı duyduğu itimat ise, rasyonel denetim mekanizmasını duygusal bir güvenle devre dışı bırakır.

Komisyonun en kritik üyelerinden biri olan doktor, Weberci bürokrasi idealinin teknik bilgiye sahip uzman memur profilini temsil etse de bu idealin özerklik ve tarafsızlık ilkelerini koruyamayan, sindirilmiş bir figürdür. Resul Efendi gibi o da aktif sorumluluktan kaçınma

eğilimi gösterir; sıtma riskini ve yasal ihlalleri bilmesine rağmen çeltik komisyonu toplantılarında ekim alanlarının ruhsatlandırılması konusunda sessiz kalarak yasa dışı ruhsatların geçmesine imkân verir. Bu durum, sistem içerisinde görevini yapmayan tek bir dişlinin bile, mekanizmanın yalnızca kamu yararına işleyişini sekteye uğratmakla kalmayıp, onu kamu aleyhine işleyen bir yapıya dönüştürebileceğini gösterir.

Diğerleri gibi genç kaymakam da başlangıçta bu mekanizmaya dâhil edilmeye, ağaların deyimiyle “maşa” (sistemin uysal bir parçası) hâline getirilmeye çalışılır. Ancak asli görevini yerine getirip halk sağlığını koruyacak tedbirleri almak istediğinde, Weber’in öngördüğü sistem refleksi devreye girer. Mekanizmanın bekası için kaymakamın varlığı bir arıza olarak görülür. Ankara ve Adana’ya çekilen telgraflar, sistemin bu uyumsuz dişliyi tasfiye etmek için geliştirdiği savunma mekanizmasıdır. Romanın sonunda Fikret Irmaklı’nın Kağızman’a nakledilmesi ve Resul Efendi’nin tekrar vekil tayin edilmesi, bozuk bürokratik mekanizmanın kendi mevcut hâlini korumadaki üstün başarısını gösterir. Köylülerin sıtma, sefalet ve mülksüzleşme kısılcında sömürüldüğü bir düzende, Resul Efendi’nin vekillik haberini “öldüm... Emekliliğime de on altı ay kalmıştı” (s. 87) sözleriyle karşılması, her şeyden önce kendi kişisel selametini düşünen sinmiş bürokrasinin içine düştüğü etik iflası gözler önüne serer.

Weber’in bürokrasi teorisinde, uzman memurların tarafsız ve nesnel görev icrası esastır (Weber, 2005, s. 54; Weber, 2014, s. 225). Romanda PTT müdürünün haberleşme gizliliğini ihlal ederek gönderen ve alıcı mahremiyetinde kalması gereken yazışmaları, üstelik asılsız suçlama ve iftiralarından ibaret olduklarını bilmesine rağmen kasaba halkıyla paylaşması, su bendini kontrol etmekle görevli jandarma birliğinin suyu kesmek yerine köyün sular altında kalışını izlemesi, Resul Efendi’nin Çeltik Kanunu’nu bildiği hâlde Kanun’a aykırı düzenlenmiş ruhsatları iptal edememesi gibi çoğaltılabilecek örnekler yalnızca görev ihmali ya da bireysel kayıtsızlık olarak okunamaz. Bu tablo, yöneten ile yönetilen arasındaki güven ilişkisinin onarılması güç bir biçimde tahrip olduğu kırılma anlarıdır ve devletin ontolojik varlık gerekçesini oluşturan toplumsal sözleşmenin, yani yurttaşlarının can ve mal güvenliğini koruma yükümlülüğünün (Locke, 2012b, s. 81; Hobbes, 2007, s. 127) kurumsal düzeyde askıya alındığının somut bir göstergesidir. Oysa ideal bürokrasi modelinde devlet memuru görevini yerine getirirken tarafsız olmak, toplumun çıkarlarını korumak, yasaya uymak ve kamu düzenini sağlamakla yükümlüdür.

Kaymakamın ideal yönetim anlayışı doğrultusunda harcadığı çabalar, bürokrasinin işleyişinde yalnızca kendi iç dinamiklerinin değil, onu kullananların ideoloji ve niyetlerinin de ne kadar belirleyici olduğunu ortaya koyar. Örneğin kaymakamı yasal tavizler vermeye ikna etmek amacıyla görevlendirilen ricacı ve arabulucu rolündeki müftü, “hiçbir yıl kanuna göre ekilmemiştir. Başınızı derde sokmayınız. Sinek nasıl olsa olacaktır” (s. 57) diyerek çeltik ekiminin her yıl Kanun’a aykırı yapıldığını itiraf eder. Bu tavrıyla dinî makamı mevcut çıkar ilişkilerinin bekçiliğine indirgeyen müftü, bir yandan yerleşik hukuksuz düzenin devamını savunurken diğer taraftan kaymakamı yasal sorumluluklarını göz ardı etmeye teşvik eder. Dolayısıyla müftü örneği, bürokratik yapının kendi iç kurallarından çok, onu ellerinde tutanların değer ve çıkarlarına göre şekillendiğini bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

Romanda tematik açıdan öne çıkan en önemli unsur, devletin temsiliyet ve otorite paradoksudur. Devlet, somut maddi ilişkilerden beslenen ve aynı zamanda soyut bir temsil sistemini içeren ikili bir niteliğe sahiptir (Aktaş, 2012, s. 21). Somut varlığını, kendisini var eden güç dinamiklerinden devşirir: Askerî ve sivil bürokratlar, halkla doğrudan temas kurarak

devletin maddi varlığını cisimleştirirler (Yurtsever, 2013, s. 7). Bu temsil biçimi, devletin hem araçsal hem de sembolik işlevlerini ortaya koyar. Genel itibarıyla romandaki bürokratik yapı ve memur profili, Weber'in idealize ettiği rasyonel, verimli, hiyerarşik ve tarafsız modelden oldukça uzaktır. Temel ilkelerin ihlali ve denetim mekanizmalarının işlevselliğini yitirmesi, sistemin sınıfsal çıkar ve iktidar mücadelelerinin bir alanına dönüştüğünü açıkça ortaya koyar. Mal müdürü, doktor ve ziraat teknisyeni ile devletin kolluk gücünü temsil eden jandarma da genellikle çürümüş sistemin bir parçası olarak hareket eder ve yerel güç odaklarının çıkarlarına hizmet ederler. Bu durum, devlet otoritesinin zayıflığını ve denetim mekanizmasının olmadığını gösterir. Öyle ki, yerel güç odakları istedikleri kararları çıkartamadıkları yahut bürokratik işleyiş menfaatleriyle çatıştığı zaman Ankara'ya gidip daha üst düzey bürokrasi üzerinde baskı kurarak, kumpas ve iftiralarla kasabaya gelen dürüst memurları görevden el çekirtmeye veya sürgün etmeye alışmışlardır. Hatta onlar için Ankara, kasaba memurlarını korkutup sindirdikleri, aba altında sopa olarak gösterilen bir adrese dönüşmüştür.

Resul Efendi'nin kaymakam vekilliği ile başlayan romanın yine onun vekilliğiyle sona ermesi, bürokrasideki devamlılık ilkesinin tezahürü olarak görülebilir. Nitekim Weber (1946), rasyonel örgütlenmiş bürokrasinin işgal durumunda bile varlığını sürdürmeye devam edeceğini söyler (s. 229). Fakat Fikret Irmaklı'dan boşalan koltuğa tekrar Resul Efendi'nin geçmesi, sistemdeki kronik ve döngüsel çürümeyi yansıtan sembolik bir anlam taşır. Kaymakam kasabadan ayrılırken, halk onu teneke çalarak uğurlar. Bu, kasabalının görevden alınan veya istifa eden memurlarla alay etmek için gerçekleştirdiği gürültülü bir uğurlama ritüelidir. Romana adını veren teneke sesleri, oldukça sembolik şekilde idealizmin yenilgisini, çürümüş bürokratik yapıyı ve adaletsizliğe karşı kolektif kayıtsızlığı yansıtır. Bir anlamda patrimonyalizmin modern bürokrasiye yenilgisinin sembolü olur.⁹

3. J. S. Mill'in Liberal Paradigması Işığında Teneke'de Mülkiyet Haklarının Millî Menfaat Söylemiyle Araçsallaştırılması

Teneke romanı, John Stuart Mill'in sosyal liberal devlet anlayışında merkezî bir yer tutan zarar ilkesi, bireysel özgürlük ve devletin sosyal refahı koruma görevi kavramları üzerinden incelendiğinde, ideal ile gerçeklik arasındaki trajik çatışmayı ortaya koyan çarpıcı bir örnektir. *Teneke*'de temsil edilen devlet, başlangıçta ağaların kâr hırsını serbest piyasa / üretim kılıfıyla örten bir yapıdayken; Kaymakam Fikret Irmaklı aracılığıyla bireyin zarar görmesini engelleyen ve sosyal refahı koruyan bir kimliğe evrilir. Ancak romanın sonunda, yerel güç odaklarının merkezî siyaseti manipüle etmesiyle, devletin sosyal liberal karakteri taşrada yenilgiye uğrar ve yerini tekrar patrimonyal bir baskı düzenine bırakır.

Mill (2017a), liberal devlet modelinde merkezî otoritenin yerel despotları ortadan kaldırarak tek otorite olmasını önemser (s. 124), bununla birlikte yerel yönetimler kamu hizmetlerinin etkin sunumu açısından hayati öneme sahiptir (s. 339). Mill'e (2017a) göre yerel yönetimlerin temel işlevi, bölgesel çıkarları bütüncül bir perspektifle ele alarak bu çıkarlara hizmet etmektir (s. 335). Roman, Mill'in öngördüğü merkezî otorite ile yerel güçler arasındaki denge ve kamu hizmetinin sunumu konularını, trajik bir başarısızlık öyküsü üzerinden konu eder. Mill'in teorisindeki merkezî otoritenin yerel despotları tasfiye etmesi gerekliliği, romanda merkezî hükümetin (Ankara) bu görevi ifa edemeyip yerel despotlarla iş birliği yapmasıyla tam tersi bir yöne evrilir. Kaymakam Fikret Irmaklı, toprakları sular altında kalan Sazlıdere

⁹ Boztilkı'nın (2021) ifadesiyle, "feodalitenin galibiyetinin sembolü olur" (s. 130).

köylülerinin sefaletini gördüğünde, Mill'in öngördüğü bölgesel çıkara hizmet eden yönetici kimliğine bürünür ve merkezî otoritenin yasasını (Çeltik Kanunu) tavizsiz şekilde uygulamaya çalışarak yerel despotları tasfiye etme sürecine girer. Ancak Mill'in modelinin aksine, merkezî hükümet kaymakamın yerelde temsil ettiği tek otoriteyi korumak yerine, ağaların siyasi baskı ve telgraf mekanizmasına boyun eğerek yasal temsilcisini tasfiye eder. Ayrıca merkezî otoritenin hukukun üstünlüğünü sağlayan tek otorite olması ideali, romanın daha en başında ortaya konulan otorite boşluğuyla sekteye uğrar. Kasabada üç aydır kaymakam olmaması, yerel despotların (Murtaza Ağa, Okçuoğlu) devletin rasyonel-yasal alanını tamamen ele geçirmesine neden olur.

Romanda köylülerin, en üst yerel yönetici olan kaymakamdan adalet talep etmesi, yerel yönetimin halkın çıkarlarını koruma ve sorun çözme sorumluluğunu vurgular. Hem ideal bürokrati hem de devletin adalet ve düzen sağlama misyonunu temsil eden Fikret Irmaklı'nın köylülerin sorunlarını dinlemesi, Cumhuriyet'in halkçılık ilkesinin de somut yansımasıdır. Ancak kaymakamın halk odaklı tutumu, yerel elitlerin çıkarlarıyla çatıştığı için mevcut düzene bir tehdit olarak algılanır. Çeltik ağaları, köylülerin devlete doğrudan erişimini devleti küçültme olarak nitelendirip (s. 82) bu durumu hükümetin itibarını zedeleyen bir eylem olarak eleştirirler. Eser, bu yanıyla Cumhuriyet'in halkçılık ve eşitlik ideallerinin patrimonial yapı karşısındaki sınavını da yansıtır. Irmaklı'nın mücadelesi, bireysel bir çabadan çok, halkın çıkarlarını merkeze alan yönetim anlayışının yerleşik güçlere direnişini simgeler. Ne var ki yozlaşmış sistem ve bürokratik engeller, bu idealleri uygulanamaz kılar. Feodal baskılar ve köylülerin hak arayışının sonuçsuz kalması, halk-devlet ilişkisini zedeler.

Mill, kamu hizmetlerinin (sağlık, altyapı vb.) etkin sunumu için yerel yönetimlerin hayati önem taşıdığını savunur. Ona göre yerel yönetimlerin temel işlevi bölgesel çıkarları (halkın sağlığını ve ekonomik refahını) herkesin iyiliği için korumaktır¹⁰. Romanda devlet, Kaymakamlık ve Çeltik Komisyonu gibi yerel yönetimler üzerinden temsil edilir. Çeltik Komisyonunun asıl görevi, çeltik ekimi için yapılan ruhsat (izin) müracaatlarını değerlendirmek, sunulan tarla planlarını ve krokileri incelemek ve uygun görülen sahalara ekim izni vermektir. Kaymakam başkanlığında, mal müdürü, sağlık (sıtma savaşı) doktoru, ziraat teknisyeni ve bir çeltikçi üyeden oluşan komisyonun uyması ve denetlemesi gereken belirli kanuni şartlar bulunmaktadır. Örneğin Çeltik ekilecek sahanın köye olan uzaklığının en az 3000 metre olması, sıtma riskine karşı kesik sulama yönteminin uygulanması (sahanın tamamen boşaltılıp 48 saat susuz bırakılması), sulama kanallarının betondan yapılması ve tarlanın dümdüz (çukur kalmayacak şekilde) hazırlanmış olması kanunla belirlenmiş yasal zorunluluklardır (s. 45). Ancak komisyon denetleme görevini yapmak yerine yerel çıkar odaklarının işbirliğisine dönüşmüş; bölgesel çıkar olarak Sazlıdere köylülerinin sıtmadan kırılmaması ve evlerinin su altında kalmasını önlemeyi değil, ağaların kârını kollamayı benimsemiştir.

Mill'e göre "bir yönetimin vazgeçilmez tek liyakati" halkı bir üst seviyeye taşımak için atması gereken bir sonraki adımın "yararlı olması veya zararlı olmamasıdır" (Mill, 2017a, s. 87; Mill, 2024, s. 30). Bu vurgu, devletin nihai meşruiyet zemininin bireysel ve toplumsal ilerlemeye hizmet etmesinde yattığını ortaya koyar. Mill (2009) için devlet, "temel görevi 'hukuk yapmak' olan" ve aynı zamanda "toplumun çoğunluğunun hemfikir olduğu 'yarar'ı ihlal

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Mill, 2017a, s. 327-347; Mill, 2024, s. 231-248.

eden ya da zarar verenlerin davranışlarını sınırlandıran, dolayısıyla çoğunluğu koruyan bir kurumdur” (s. 18-19). Ona göre “hukukun tek meşru kullanımı ‘başkalarına zarar vermeyi’ engellemektir” (akt. Heywood, 2015, s. 40). Bir diğer ifadeyle, bir bireyin başkasına zarar vermesini önlemek amacıyla devlet meşru olarak güç kullanılabilir. Bu bağlamda roman, ekonomik özgürlük kılıfına bürünmüş bir sömürü düzeni ile bireylerin yaşam hakkını korumaya çalışan iradenin mücadelesini anlatır. Örneğin Okçuoğlu’nun kâr hırsıyla Sazlıdere’yi sular altında bırakması, bu özgürlük ihlallerinin somut bir tezahürüdür. Okçuoğlu, çeltik ekimini savaştırmakla bir tutarak kutsallaştırır: “Bu bir memleket mahsulüdür. Şerefli mahsul. Milli mahsuldür. Harbetmek ne kadar vatanca bir işse çeltik ekmek de öyle vatanca bir iştir” (s. 32). Ayrıca, köylülerin itirazlarını millî mahsulü baltalamaya çalışmak olarak nitelendirir. Okçuoğlu’na göre büyük bir ekonomik kazanç ve millî dava uğruna sinek ve sıtma gibi küçük yan etkiler kabul edilmelidir. Bu görüşünü şu sözlerle dile getirir: “Sinek olacak... Sıtma olacak... Mademki milli mahsuldür! Mecburen olacak. Olacak... Her şey olacak. Gül dikensiz olmaz. Çorbayı bile üflemeden içemezsin” (s. 33). Başka bir bölümde ise köylülerin şikayetlerine karşılık “elbette sinek olacak, sıtma olacak. Hükümet, koskoca hükümet bilmez mi bunu? Sivrisineği, sıtmayı bilmez mi? Bilir. Yoksa yasak ederdi çeltiği...” (s. 37) diyerek durumu normalleştirir. Fakat bu yaklaşım, liberalizmi sadece üretim ve kâr odaklı, toplumsal maliyeti ise göz ardı eden *laissez-faire* uygulamalarına indirgeyen çarpıtılmış bir yorumdur. Oysa ilerlemeyle uyumlu olduğu müddetçe bu ilerleme hatırına “bir kusurun hemen hemen her miktarı affedilebilir” derken bile Mill’in ölçütü toplumsal ilerlemedir, kâr değil (Mill, 2024, s. 30). Romanın ana eksenini oluşturan Çeltik Kanunu, tam da bu mantıkla, çeltik ekiminin yarattığı sıtma ve çevre felaketini (zararı) kontrol altına almak için tasarlanmış “zarar önleme” aracıdır. Okçuoğlu ve Murtaza Ağa’nın kâr hırsı, köylülerin sağlık ve mülkiyet haklarına doğrudan zarar verir. Sazlıdere Köyü’nün su altında kalması ve çocukların sıtmadan ölmesi, devletin müdahalesini zorunlu kılan en somut zarar örnekleridir. Ancak Fikret Irmaklı dışındaki yerel idari kadronun eylemsizliği Mill’in perspektifinden bakıldığında, devletin varlık sebebine (zararı önleme) ihanettir. Bu anlamda devletin müdahale gücü taşrada kırılmış; ağaların kişisel kârı, köylülerin sağlığından ve hukukun üstünlüğünden daha öncelikli hâle gelmiştir.

Romanda Resul Efendi ve kaymakama yönelik sistemli bir biçimde yürütülen iftira kampanyaları, Mill’in ifade özgürlüğünün sınırları ve çoğunluğun tahakkümüne ilişkin kavramsal çerçevesi bağlamında değerlendirildiğinde, çarpıcı birer ihlal örnekleridir. Warburton’un aktarımıyla, Mill’in perspektifinde “konuşma özgürlüğünün sınırları, ifade edilen görüşün diğer insanları yalnızca rahatsız ettiği yerde değil, daha ziyade onlara zarar vermeye sebep olduğu yerde çizilmelidir. Eğer konuşma özgürlüğünü kötüye kullanıyor ve şiddeti teşvik ediyorsanız, bu durumda yasaklanmalısınız” (Warburton, 2022, s. 171). Bu ilke uyarınca, bireysel özgürlüklerin kısıtlanabilmesi için tek meşru zemin başkalarına verilen somut zarardır. Romanda sergilenen tabloya bu perspektifle bakıldığında, yerel güç odaklarının ifade özgürlüğünü âdeta bir silaha dönüştürerek başkalarına zarar vermek ve hukuki işleyişi felç etmek amacıyla kullandıkları görülmektedir. Resul Efendi’nin kaymakam vekilliği sırasında karşı karşıya kaldığı asılsız suçlamalar ve PTT müdürünün kasten yaydığı, âdeta toplumsal bir linç atmosferi yaratan dedikodular, bireyin temel haklarının nasıl sistematik bir şekilde çiğnenebildiğini ortaya koyar:

Ankaraya, Adanaya Resul Efendi aleyhine tel üstüne tel çekildi. Ne rüşvetçiliği, ne namussuzluğu, ne ahlaksızlığı kaldı. Karısının orospu olduğunu, kızını parayla sattığını, Resul Efendinin gece gündüz içerek kaymakamlık odasında nara attığını bile yazdılar. Bütün bu telgraflar, çekildiği andan itibaren satırı satırına kasabada ezbere okunuyordu. (s. 10)

Mill'in (2009) altını çizdiği gibi, başkalarına zarar vermediği sürece bireyin düşünce, ifade ve eylem özgürlüklerini korumak devletin asli yükümlülüğüdür (s. 129). Hatta çoğunluğun bir insanın düşüncesini bastırmaya kalkışması, “insan soyuna yapılabilecek kötülüklerin en büyüğü”dür (Mill, 2009, s. 24). Mill (2009), susturulmaya çalışılan bir görüşün yanlışlığından hiçbir zaman mutlak anlamda emin olunamayacağı gibi, emin olursa dahi onu susturmanın yine de bir kötülük olacağını vurgular (s. 12). Ancak bu güçlü özgürlük vurgusu, ifade özgürlüğünün başkalarına somut zarar vermeye yönelik bir araca dönüştürülmesine (örneğin iftira, yalan ve şiddet çağrısına) onay vermez. Romandaki iftira mekanizması tam da bu kritik eşiğin aşıldığı bir tabloyu yansıtmaktadır. Ağalar ve onların dezenformasyon uzmanı Siyasetçi Ahmet, yirmi beş yıl boyunca aynı suç müsveddelerini kullanarak kaymakamlar ve memurlar aleyhine karalama faaliyetleri yürütmüş; Vali'ye, Başbakan'a, Cumhurbaşkanı'na, İçişleri, Ziraat ve hatta Millî Eğitim Bakanlığına organize şekilde iftira ve suçlama içeren telgraflar yağdırmışlardır (s. 60-61). İfade özgürlüğünün demokratik bir hak olmaktan çıkıp, patrimonial güç odaklarının çıkarlarını tahkim eden bir saldırı aracına dönüşmesi, bu mekanizmanın en vahim sonucudur. Daha da çarpıcı olan, devletin en üst makamlarının çeyrek asırdır süregelen bu sistematik iftira kampanyası karşısında işlevsiz kalması, hatta bir anlamda buna teslim olmasıdır.

Bu teslimiyet, çoğunluğun (romanda güçlü azınlık durumundaki ağaların ve işbirlikçilerinin) kendi yargılarını ve teamüllerini toplumun geri kalanına âdeta bir yasa gibi dayatmasının tezahürüdür. Mill (2024), bu dayatmacı eğilimin ardında çoğunluğun kendi sınıfsal çıkarlarını ve tercihlerini, sosyal haklar veya kamu yararı gibi kılıfların ardına gizleyerek meşrulaştırma çabasının yattığını belirtir (s. 98). Mill'in bu noktada devleti yalnızca “çoğunluğun yararını temsil eden bir organizasyon değil, ahlaki bir varlık” olarak konumlandırması son derece anlamlıdır. Ona göre devletin asli varlık sebebi, çoğunluğun yararını temsil eden bir organizasyon olmak değil, ahlaki bir fail sıfatıyla, ahlaki değerleri gözetmek ve korumaktır (Mill, 2009, s. 21). Bu perspektif, çoğunluğun ya da romandaki gibi asimetrik güçte bir azınlık iradesinin sınırsız bir egemenlik alanı olmadığını, bir diğer deyişle niceliksel üstünlüğünün niteliksel bir otoriteye dönüşmesinin engellenmesi gerektiğini, bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasının ise devletin ahlaki sorumluluğunun ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koyar.

Mill'e (2017a) göre bireysel güvenlik, mülkiyet hakkı ve herkes için adalet, toplumun temel gereksinimleri ve yönetimin öncelikli hedefleridir (s. 340). Ancak romanda, köylülerin yaşam, mülkiyet ve adalet hakları, çeltik ağaları ile yozlaşmış devlet mekanizması tarafından ihlal edilir. Bu durum, bireysel özgürlüklerin korunmasının yalnızca devlet iradesine değil, toplumsal ve ekonomik dinamiklere de bağlı olduğunu ortaya koyar. Çeltik ağalarının, köylüleri yoksulluğa, sıtmaya ve hatta ölüme mahkûm etmeleri, evlerini su altında bırakarak köylerini terk etmek zorunda bırakmaları süregelen bir adaletsizliği yansıtır. Ağaların para kazanma hırsı (bir anlamda ekonomik özgürlüğü), köylülerin evlerini (huğlarını) ve tarlalarını (pamuk, susam, bostan) su altında bırakarak onların mülkiyet haklarını fiilen yok eder. Okçuoğlu'nun “parasıyla satın alma” teklifi bile, Millci anlamda rızaya dayalı bir sözleşmeden ziyade, su baskınıyla (zorbalıkla) yaratılmış bir mecburiyettir. Murtaza Ağa'nın “Benim toprağa döktüğüm servetim

senin gibi yüz itin kanına değer.” (s. 13) cümlesi eşitsizliğin boyutunu; köylünün “herif köyü göl etti. Bizi sürgün etmek için” (s. 49) isyanı ise temel hakların çıkar uğruna ihlalini ortaya koyar. Zeyno Karı’nın kaymakam karşısında “Biz de vatanız!” (s. 54) haykırışı, adaletin yalnızca güçlülere değil, herkese ulaşması gerektiğini güçlü bir biçimde vurgularken, “su altında kalmazdık” (s. 49) sözü bu adaletsizliğin bir kader olmadığını ima eder. Sosyal liberalizm bağlamında devletin güvenliği sağlama, mülkiyet hakkını koruma ve adaleti eşit şekilde tesis etme rolünün eksikliği eserde açıkça eleştirilir. Ağaların bürokratik ilişkilerini kullanarak köylüleri topraksızlaştırması, yoksulluğa sürüklemesi ve sağlık haklarını gasp etmesi liberalizmin temel taşı olan bireysel hakların korunmasında devletin başarısızlığını gözler önüne serer.

Mill (2009), her ne kadar “demokratik sisteme katılımları itibarıyla eşit” görmese de insanların “ahlaki varlıklar olarak eşit” olduğunu savunmuştur (s. 30). Bu yaklaşım, liberal devlet teorisinin hukukun üstünlüğü, yasaların eşit şekilde uygulanması ve devletin tüm vatandaşlara eşit mesafede durması ilkesiyle örtüşür. Bu anlayışa göre, yasalar hem vatandaşları hem de devleti bağlar. Ancak eserde, hukuk sisteminin tarım burjuvazisini koruyan bir araca dönüştürüldüğü görülür. Okçuoğlu’nun patrimonial tavırları ve köylülerin sindirilmiş tutumu, geleneksel yapıların hukuku nasıl işlevsizleştirdiğini göstermektedir. Ayrıca çeltik yasalarının keyfi uygulanması veya göz ardı edilmesi, “O kanun bu Kaymakam gelmeden önceydi.” (s. 37) şeklindeki söylemler liberal devletin evrensel hukuk ilkelerine dayanma ve tüm vatandaşlara eşit davranma ilkelerine tamamen zıttır.

Mill (2017a), gerçek demokrasiyi “yalnızca çoğunluğu değil herkesi temsil eden”, “eşitliği, tarafsızlığı, herkesin eliyle herkesin yönetimini sağlayan” bir sistem olarak tanımlar (s. 211). Sosyal liberalizm perspektifi de bu anlayışla uyumlu şekilde, çoğulcu temsiliyet, toplumsal katılım ve farklı yaşam biçimlerinin bir aradalığını savunur. Ancak eserde farklı toplumsal sınıfların (memurlar, köylüler, ağalar) varlığına rağmen, hoşgörü ve uzlaşma yerine sınıflar arası çatışmalar ön plandadır. Çeltik ağaları ile bazı devlet görevlileri, kendi çıkarları doğrultusunda kararlar alırken, halkın görüş ve ihtiyaçları görmezden gelinir. Bu anlamda Çeltik Komisyonunda köylülerin temsil edilmeyişi demokratik temsilin araçsallaştırılmasını ve sosyal liberalizmin ilkelerinden sapmayı somutlaştırır. Memuriyetten istifa edip çiftçiliğe geçen, ağalarla birlikte hareket ederek çıkar çatışmalarını besleyen, romanın antagonist¹¹ karakteri Kemal Taşan, araçsallaşan temsilin en tipik örneklerinden biridir.

Liberal devlet teorisi güçlü sivil toplumu savunurken, Mill de örgütlü topluluklar karşısında “dağınık unsurların” dezavantajlı olduğunu ve “hiçbir belirleyiciliği” olmadığını ifade eder (Mill, 2017a, s. 204). Roman, Mill’in “örgütlü topluluklar” karşısında “dağınık unsurların” etkisiz kalacağı yönündeki tespiti, taşra siyasetinin ve bürokrasinin işleyişi üzerinden çarpıcı bir şekilde doğrular. Roman boyunca sömürü düzenini yürüten yerel güçler (ağalar), yüksek bir organizasyon kabiliyetine sahipken, sömürülen köylüler ve onları korumaya çalışan bireyler, örgütlü bir direnç sergileyemedikleri ölçüde “belirleyicilik” vasfını yitirirler. Oysa Murtaza Ağa, Okçuoğlu ve Kemal Taşan gibi yerel figürlerin oluşturduğu birliktelik

¹¹ Antagonist ve protagonist, senaryo yazımında temel karakter tiplerini ifade eden terimlerdir. Protagonist, hikâyenin merkezindeki ana karakteri tanımlarken; antagonist, onun dramatik hedefine ulaşmasını engelleyen karşı güçtür. Bu engellenmenin nedeni kişisel intikam, maddi çıkar ya da başka motivasyonlar olabilir. Antagonist kavramı, yaygın algının aksine salt “kötü adam” stereotipine indirgenemez. Bu karakterin temel işlevi, çatışma dinamiklerini besleyecek engeller yaratmaktır. bk. Costello, 2004, s. 65; Karadoğan, 2016, s. 111; Başol, 2010, s. 283. Bu bağlamda romanın protagonistini ise Kaymakam Fikret İrmaklı’dır.

Mill'in bahsettiği örgütlü topluluk tipinin kusursuz bir örneğidir. Kendi çıkarları doğrultusunda devleti ve toplumu yönlendirmek için stratejik bir birliktelik kuran ağalar, sadece ekonomik olarak değil, idari olarak da örgütlüdür. Çeltik Komisyon'na kendi adamlarını yerleştirerek rasyonel-yasal bir kurumu kendi çıkarlarının bir organı hâline getirirler. Ankara'daki merkezî otoriteyi etkilemek için Siyasetçi Ahmet aracılığıyla organize bir dezenformasyon ağı kurarlar. Bu örgütlü yapı, merkeze binlerce asılsız telgraf çekerek Kaymakam aleyhine kamuoyu illüzyonu yaratır ve sonunda Kaymakamın sürülmesini sağlar. Kaymakamı karşılama töreni, onun kalacağı evin döşenmesi ve ona sunulan konfor, ağaların âdeta bir şebeke gibi organize hareket ederek devlet temsilcisini kendi saflarına çekmeye çalıştıklarını ortaya koyar. Mill'in çoğunluğun tahakkümü dediği bu durum romanda örgütlü bir azınlığın genel kamuoyu üzerindeki baskısı şeklinde tezahür etmiştir. Mill (2009), toplumsal tahakkümü siyasal baskıdan daha tehlikeli bulur; çünkü bu baskı, bireyin yaşamının en ince ayrıntılarına sızar ve ruhunu esir alır (s. 48). Romanda Murtaza Ağa ve Okçuoğlu, sayısal olarak çoğunluk olmasalar da ekonomik güçleri ve siyasi nüfuzları sayesinde kasabada hâkim bir kamuoyu oluşturmayı başarırlar. Örneğin kaymakamın derebeyi kalıntısı olarak suçlanması (s. 86), örgütlü azınlığın kendi despotizmini örtbas etmek için kullandığı bir çoğunluk söylemi maskesidir.

Mill'in belirttiği gibi, örgütlü güç karşısında bireylerden oluşan dağınık kitleler, haklı olsalar bile belirleyici bir güce sahip olamazlar. Sazlıdere köylüleri romanın büyük bölümünde bu dağınıklığı temsil eder. Köylüler sıtma, su baskını ve açlıkla tek başlarına mücadele ederler. Ağaların örgütlü gücü karşısında seslerini duyuracak bir mekanizmaları yoktur. Köyün sahibi Osman Ağa bile ağaların gücü karşısında "höt desen ödü kopar" (s. 32) bir hâldedir ve köylüyü savunmak yerine Okçuoğlu ile iş birliği yapar. Köylülerin tek belirleyici eylemi, Zeyno Karı'nın önderliğinde dağınıklaktan kurtulup topluca Kaymakamlık dairesine yürümeleridir. Ancak bu eylem bile ağaların Ankara'daki örgütlü siyasi baskısını kırmaya yetmez; çünkü köylülerin bu hareketi geçici ve dağınık bir isyan niteliğindedir. Köylülerin örgütlenme yetersizliği ve haksızlıklara örgütsüz direnci, bir toplum bilincinin varlığını işaret etmekle birlikte, sivil toplum son derece zayıf ve etkisizdir. Kör Cemal'in sıtma nedeniyle ölen kardeşi için çeltik ekimine karşı başlattığı kampanya, Tatar köyü muhtarının köydeki hasta çocukları kaymakama getirmesi, kaymakamın hasta çocukların fotoğraflarıyla birlikte durumu Sağlık Bakanlığına bildirmesi, Zeyno Karı ve Memed Ali'nin topluluk adına bireysel direnişleri, tüm bunlar köylülerin sorunları görünür kılma çabalarını somutlaştıran örneklerdir; fakat ağaların telgraf ağları, rüşvet çarkları ve siyasi bağlantıları kadar etkin değildir. Sazlıdere köylülerinin yaşadığı mağduriyet ve buna karşılık devletin tepkisizliği, katılımcı yönetimin önemini ve sivil toplumun örgütlü şekilde etkinleşmesi gerektiğini bir kez daha vurgular.

Mill, statükocu kapitalizmi eleştirirken, gönüllü ortaklığa dayalı sosyalizme ilgi duymuş ancak merkezîyetçiliğe ve rekabetin yokluğunun verimliliğe tehdit oluşturmalarına karşı çıkmıştır.¹² Bu yaklaşım romanındaki güç dinamiklerini ve sistem eleştirisini analiz etmek için oldukça verimli bir perspektif sunar. Zira roman, Mill'in karşı çıktığı verimlilik adına bireyi feda eden çarpık kapitalist düzen ile bu düzeni değiştirmeye çalışan reformist iradenin çatışmasını ele alır. Romanda ağalar tam da Mill'in eleştirdiği kapitalizmin temsilcileri, kapitalist çiftçilerdir. Adil bir rekabetten ziyade, bürokrasiyi (Çeltik Komisyonu) satın alarak veya korkutarak sistemi kendi lehlerine manipüle ederler. Bu durum, adil rekabetin yerini, gücün tekelleşmesine bıraktığını gösterir. Rant mücadeleleri, usulsüz ruhsatlandırma, sulama

¹² Ayrıntılı bilgi için bk. Bayram, 2014, s. 7-10; Yi, 2021.

kurallarının ihlali ve köylülerin su kaynaklarına erişiminin engellenmesi bu tekelleşmenin görünür yansımalarıdır. Bu nedenle sosyal liberalizm, devletin sosyal adalet ve rekabet dengesini sağlamak için ekonomiye müdahalesini gerekli görür. Bu noktada Mill'in önerisi serbest piyasayı bireysel özgürlüklerle (yaşama hakkı, mülkiyet hakkı) uyumlu hâle getirecek reformlardır (Capaldi, 2011, s. 208). Fikret Irmaklı, romanda Mill'in önerdiği reformist yaklaşımın somutlaşmış hâlidir. Genç Kaymakam çeltik ekimini tamamen yasaklamaya değil, kanununu harfîyen uygulayarak, üretimi toplumsal sağlığa ve bireysel haklara zarar vermeyecek şekilde düzenlemeye çalışır. Kanunlara göre sahanın köye uzaklığı, kesik sulama ve kanalların betonlanması gibi şartlar, piyasanın özgürlükler lehine reforme edilmesidir. Ancak ağaların siyasi güçlerini kullanarak kaymakamı görevden aldirmaları, bu özgürlükçü reformların *crony kapitalizme*¹³ (kayırmacı, ahabap-çavuş kapitalizmine) ve elit çıkarlara feda edilmesidir.

Romanda Sazlıdere köylülerinin, devletin ve piyasanın onları korumada başarısız olduğu noktada birleşmeleri gönüllü ortaklık (istemli birliktelik) kavramıyla ilişkilendirilebilir (Mill, 2016, s. 56). Mill'in (2009) gönüllü ortaklık kavramı, bireylerin kendi özgür iradeleriyle bir araya gelerek, merkezî bir otoriteye veya sömürücü bir ekonomik sisteme ihtiyaç duymadan kolektif bir amaç doğrultusunda hareket etmelerini temel alır (s. 60). *Teneke* romanında bu kavram, ağalar ile devlet görevlileri arasındaki karşılıklı çıkara dayalı, kayırmacı ve yasal boşlukları kendi menfaatine kullanan *crony* kapitalist sisteme ve devlet bürokrasisinin yetersizliğine karşı Sazlıdere köylülerinin sergilediği dayanışma ve direnişle somutlaşır. Zeyno Ana, köylülerin pasifliğini eleştirerek onları harekete geçiren temel figürdür. Onun "herkes kapısını kilitlesin... Doğru Kaymakama. O da olmazsa böyle çamurlu çamurlu Ankaraya. Kanun var..." çağrısı, merkezî otoriteden bağımsız, tamamen köylülerin öz-iradesine dayalı kolektif bir eylem başlatır. Köylülerin kazma ve küreklerle çeltik arklarını doldurarak suyu kesmeleri, kapitalist güç odaklarına karşı ortak bir halk müdahalesidir.

Sosyal liberalizmde devlet, sadece pasif bir gözlemci değil, bireylerin özgürlüğünü ve sağlığını tehdit eden unsurlara karşı etkin bir müdahaleci güç olmalıdır. Oysa roman, sosyal liberal devlet anlayışının en büyük sınavı olan zayıfı güçlüye karşı koruma ve toplumsal refahı sağlama konusundaki çöküşü resmeder. Yolsuzluk, hukuksuzluk, güç dengesizlikleri, haktan kopukluk gibi gerek yerel yönetimden gerekse merkezî otoriten kaynaklanan sorunlar nedeniyle liberal değerler işlevsizleşir. Sosyal liberalizmin vurguladığı devletin düzenleme yetkisi, eserde sosyal adaleti sağlamak yerine, rant odaklı bir yapının çıkarlarına hizmet eder. Hukukun üstünlüğü ilkesi rüşvetle aşındırılır; toplumsal katılım ise yerel güç odaklarının baskısıyla engellenir. Bu bağlamda, romandaki temel gerilim, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması ile sosyal adaletin sağlanması noktasında dengenin kurulamamasıdır.

Klasik liberalizmde devlet mülkiyeti koruyan bir hakem iken Millci sosyal liberalizm, devletin sadece mülkiyeti korumasını yeterli görmez; sosyal adaleti ve rekabet dengesini sağlamak için gerektiğinde ekonomiye müdahalesini gerekli bulur. Romanda ise ağalar, kaymakamın müdahalesini etkisizleştirip, onu kendi ekonomik çıkarlarını koruyan bir masaya

¹³ Stephen Haber (2002), *crony* (kayırmacı, ahabap-çavuş) *kapitalizmi* "politika oluşturan ve uygulayan siyasal otoritelere yakın olanların, yüksek ekonomik değere sahip ayrıcalıklar elde ettiği bir sistem" olarak tanımlar (s. xii). Bu ayrıcalıklar, "siyasal bağlantılara sahip ekonomik aktörlerin, üretim faktörlerinin piyasa tarafından fiyatlandırıldığı bir ekonomide ortaya çıkacak getirilerin üzerinde kazançlar elde etmesine imkân tanır." Crony kapitalizm doğrudan savunulan bir ideoloji değildir; aksine, varlığını popülizm söylemi arkasına gizleyerek sürdürür. Popülist söylemler, elit çıkarlarını "halkın yararı" veya "ulusal çıkarlar" gibi göstererek hükümet müdahalelerini meşrulaştırır (Aligica & Tarko, 2014, s. 159, 169, 172).

dönüştürmeye çalışırlar. Romanın sonunda kaymakamın teneke sesleriyle uğurlanması, sadece bir memurun gidişi değil, Anadolu'nun ücra köşesinde sosyal liberal devletin ve hukuk düzeni idealinin yenilgisidir. Bu teneke gürültüsü, bireyin rasyonel sesini boğan irrasyonel kalabalığın sesidir ve bir amirin halk tarafından istenmediği illüzyonunu yaratarak itibarını yok etmeyi amaçlar.

Sonuç olarak; *Teneke*, Mill'in teorize ettiği rasyonel ve koruyucu devlet yapısının, yerel güçlerin patronaj ve şahsi nüfuz ağları karşısında nasıl felç olduğunu gösteren bir anti-liberal devlet tablosu çizer. Kaymakam Fikret'in çabası, sosyal liberal değerlere uygun bir yönetim anlayışını temsil etse de sistemdeki derin yozlaşma karşısında tek başına etkisiz kalır. Eser, sosyal liberal bir devletin ancak bireysel özgürlükler ile sosyal adalet dengesini kurabildiğinde başarılı olabileceğini gözler önüne sererken; merkezî otoritenin baskın rolü, yerel yönetimlerin işlevsizliği ve halkın temel adalet taleplerinin göz ardı edilişi, liberalizmin temel ilkeleriyle örtüşmeyen bir toplumsal düzeni ortaya koyar.

4. Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinin Aynasından Yaşar Kemal'in *Teneke* Romanını Tarihsel ve Politik Perspektiften Okumak

Yaşar Kemal'in *Teneke* romanı, 1950'ler Türkiye'sinde Demokrat Parti iktidarında yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik dönüşümün edebî düzlemdeki en çarpıcı eleştirilerinden biridir. Roman, Demokrat Partinin siyasal yükselişini sembolize eden “çevrenin merkeze zaferi”¹⁴ söylemini, merkezden uzak bir Çukurova köyü olan Sazlıdere bağlamında tersyüz eder. Söz konusu zaferin geniş halk kitleleri için bir özgürleşme getirmediğini, aksine yükselen tarım burjuvazisinin yeni tahakküm biçimlerine evrildiğini somutlaştırarak ortaya koyar. Tarihsel eleştiri perspektifinden değerlendirildiğinde, romanın kurmaca bir anlatının ötesine geçtiği; 1950'li yılların Türkiye'sindeki siyasal iklim ve bu döneme özgü uygulamalara yoğun göndermeler içerdiği görülmektedir. Romanın kurgusal dokusuna sinmiş olan bu göndermeler, dönemin resmî söylemleri ile gayriresmî pratikleri arasındaki çelişiklere, ekonomik politikaların yarattığı dönüşümlere ve bireylerin bu atmosferdeki konumlanışlarına dolaylı ya da dolaysız biçimde işaret eder. Bu bağlamda eser, birinci elden tarihsel belge niteliği taşımasa da dönemin siyasal ve toplumsal dinamiklerini anlamak için başvurulabilecek kültürel kaynaklardan biridir.

1950'li yıllar, Türkiye tarımında kapitalist üretim tarzının yaygınlaştığı, toprak mülkiyetinin ve kırsal sınıf yapısının kökten dönüştüğü bir eşik olarak öne çıkar. Bu dönüşümün yönünü belirleyen asıl çatışma eksen, toprak mülkiyeti ve tarım politikalarının sınıfsal karakteridir. Demokrat Parti, programının 54. maddesinde ziraati millî gelirin en geniş kaynağı sayarak “zirai kalkınmanın ülke kalkınmasının temeli” olduğunu ilan etmiş (Eroğul, 2014, s. 18); Celal Bayar ise daha 1947'de himayeci iktisadın “sıklet merkezini zirai mahsuller”in oluşturduğunu vurgulamıştır (Koçak, 2015, s. 462). Bu söylemin pratikteki karşılığı, kredileri artıran, meraları daraltan, makineleşmeyi hızlandıran ama toprak reformuna yanaşmayan bir politikalar bütünüdür (Eroğul, 2014, s. 136; Akıncı, 2021, s. 150). 1945'te çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun büyük toprak sahiplerine dokunan radikal hükümleri budanmış,

¹⁴ Şerif Mardin'e (1973) göre “merkez” ve “çevre” kavramları, Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısını açıklamada kullanılan temel analitik kategorilerdir. Mardin, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte devlet merkezli bürokratik yapının toplumsal alan üzerindeki belirleyiciliğini vurgular. Bu bağlamda merkez, siyasal iktidarı, bürokratik elitleri ve devletin resmî ideolojisini temsil eden yapıyı ifade ederken; çevre ise merkezin dışında kalan toplumsal grupları, yerel unsurları, taşrayı, dinî yapıları ve halk kesimlerini kapsamaktadır (s. 169-173).

yasa büyük ölçüde devlet arazilerinin dağıtımına indirgenmiştir. Nitekim 1947-1962 arasında dağıtılan 1,8 milyon hektar arazinin yalnızca 8.600 hektarı özel mülkiyetten alınmış; dağıtılan toprağın neredeyse tamamı devlete ait ve mera olarak kullanılan alanlardan sağlanmıştır. Bu süreçten asıl zarar görenler ise ortak meralardan geçinen topraksız ya da az topraklı köylüler olmuştur (Ahmad, 1996, s. 174-175; Yıldırım, 2019, s. 542). Söz konusu politikalar bir plana dayanmadığı gibi, teşvikler büyük ölçüde toprak ağalarının işine yaramış, yaratılan kaynaklar sanayiye aktarılacağına lüks tüketime ve ithalata yönelmiş; artan yolsuzluklar Osmanlı'nın 1854 sonrası deneyimini andıran bir ekonomik çözümü tetiklemiştir (Akıncı, 2021, s. 150).

Demokrat Partinin tarım kesimi lehine küçümsenemeyecek tedbirler almasına rağmen mülkiyet yapısına dokunulmaması, bu tedbirlerin en çok büyük toprak sahiplerine yaraması sonucunu doğurmuş ve ağaların kapitalist çiftçi hâline gelmesinin önünü açmıştır (Eroğul, 2014, s. 136). Eroğul'un ifadesiyle, 1950'ler Türkiye'sinde "tarım alanına kapitalizm ağaları kovarak değil, onlara kendi elbisesini giydirmek suretiyle girmiş"; başka bir deyişle ağaların tasfiyesi yerine, aynı kişilerin kapitalist çiftçiye dönüşmesi biçiminde ilerlemiştir. Büyük toprak sahipliği ile kapitalist çiftçilik arasında bir çatışma yaşanmamış, aksine az gelişmiş bir kapitalist ülke olan Türkiye'nin egemen sınıflarını oluşturan bu iki unsur, partinin sınıfsal temelini ana omurgasını teşkil etmiştir. Bu bağlamda Demokrat Parti büyük toprak sahiplerinin ve ticaret burjuvazisinin sözcülüğünü yapan bir parti olarak konumlanmıştır (Eroğul, 2014, s. 249-250). II. TBMM'de seçilen 333 milletvekilinin 50'sinin çiftçi, 48'inin tüccar ve 22'sinin hem çiftçi hem tüccar olması, Meclis'te toprak sahipleri ve ticaretle uğraşan kesimlerin belirleyici bir temsil gücüne eriştiğini göstermektedir. Bu dönüşümün siyasi düzlemdeki "en simgesel örneği" ise Adnan Menderes ve onun liderliğindeki Demokrat Partidir. Partinin tarım politikalarının şekillenmesinde, toplumsal tabanını oluşturan büyük toprak sahipleri ile ticaret burjuvazisinin kendi sınıfsal çıkarlarıyla örtüşen tercihleri belirleyici olmuştur. Nitekim, 1945'te çıkarılan Toprak Kanunu'na Meclis'te muhalefet edilmesi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun büyük toprakların dağıtımına ilişkin maddesinin işletilmemesi ve 1950'lerin traktörleşme sürecinde Ziraat Bankası kredilerinden çoğunlukla büyük ve orta ölçekli çiftçilerin yararlanması bu sınıfsal temsili somut tezahürleridir (Özalp, 2024, s. 121).

Niyazi Berkes'in (1970) kavramsallaştırmasıyla ağalık ve derebeylik, feodalizmden ziyade tımar sisteminin çözülmesiyle ortaya çıkan bir "bozuk düzen" ürünüdür ve kapitalizme geçiş olanaklarının yokluğunda kronikleşmiştir (s. 341, 358). Demokrat Parti Dönemi'nde ise bu yapı, kapitalist bir forma kavuşarak varlığını sürdürmüştür; Doğu'da siyasetin geleneksel aktörleri olan aşiret reisleri ve toprak ağaları, tarımsal üretim artışı ve siyasi ittifaklarla mevcut güçlerini pekiştirerek bölgede siyasi açıdan başat unsurlar hâline gelmişlerdir (Yavaşca, 2019, s. 582). 1950'li yılların başında kırsal Türkiye, Barker Raporu'nun da ortaya koyduğu üzere, nüfusun büyük kısmının kasabalardan kopuk, ilkel yöntemlerle geçimlik üretim yaptığı, küçük ve dağınık işletmelerle topraksız ya da az topraklı ailelerin yaygın olduğu bir görünüm arz etmektedir (Tütengil, 1977, s. 65-66). Demokrat Partinin tarım politikaları ise bu eşitsiz mülkiyet yapısını kapitalist bir forma kavuşturarak zengin çiftçileri modern girişimcilere, köylüleri ise mülksüz ve güvencesiz bir işçi kitlesine dönüştürmüştür; 1950'ler tarımda hızlı bir metalaşma ve kapitalistleşme çağı olmuştur (Tütengil, 1977, s. 161).

Bu sınıfsal dönüşümün izlerini *Teneke* romanında açıkça görmek mümkündür. Romanda Osman Ağa figürü, daha çok geleneksel, çekingen ve yalnızca elindeki toprağı korumaya çalışan eski tip ağayı temsil ederken; Okçuoğlu ve Murtaza Ağa gibi figürler ise yeni tip acımasız kapitalisti temsil eder. Bu iki tip arasındaki fark yalnızca kişisel bir zihniyet ayrımı değil, aynı zamanda bir üretim tarzı kırılmasıdır. Sazlıdere köyünün mülkiyeti aslında “halim selim” ve “korkak” bir figür olan Osman Ağa’nındır, altmış evlik köy onun yarıcısıdır (s. 32). Avcıoğlu’nun tanımıyla (1976) “ağa, topraksız ya da az topraklı köylüyü arazisinde ortakçı ve yarıcı olarak çalıştıran ve ayrıca borçlandırma yoluyla köylüyü ekonomik bakımdan bağımlı kılan toprak sahibidir”; tahakkümü angarya gibi ekonomi dışı zora değil, doğrudan ekonomik bağımlılık ilişkilerine dayanır (s. 179). Bu tanımlama Osman Ağa’yı tam olarak karşılamaktadır. Okçuoğlu ise Osman Ağa’dan kiraladığı toprakları üzerine sermaye koyarak işletir. Okçuoğlu’nun “ben bütün servetimi işte bu toprağı döktüm” (s. 34) sözleri, toprağı yalnızca bir yatırım aracı olarak gördüğünü açıkça ifade eder. Okçuoğlu ve Murtaza Ağa, dönemin tarımsal kapitalizmi ve partinin sınıfsal tabanıyla uyumlu olarak, geleneksel yöntemlerle değil devletin kredileri ve siyasi nüfuzuyla büyüyen, bürokrasi ve hükümet kanallarıyla bağlantı kurarak siyasi nüfuzunu tahakküm aracına dönüştüren, modern tarım tekniklerini kâr amaçlı kullanan ve devletin bürokratik aygıtlarını bu kârı maksimize etmek için manipüle eden yeni bir sınıfın temsilcileridir. Geleneksel ağalık sisteminde toprak, statü ve soy temelli bir değerken, kapitalizmde toprak yalnızca “belirli fiyatlar üzerinden işlem gören bir metadır” (Hoell, 1975, s. 58). Bu ekonomik dönüşüm, kaçınılmaz olarak toplumsal ilişkilerin niteliğini de değiştirmiş; “ağa ile olan yüz yüze ilişkiler ortadan kalkmıştır.” Bu yeni sistemde “ağa kazanç zihniyetiyle tam bir kapitalist gibi davranmaktadır ve önceden köylülere karşı olan sorumluluklarını çabuk unutmuştur” (Akşit, 1967, s. 64-65). Romanda, bu yeni sınıfın temsilcilerini geleneksel ağa tipolojisinden bilinçli olarak ayırıştırarak şekilde “ziraatçi” ve “eşraf” adlandırmaları kullanılmıştır.

Sosyolog Mübeccel Kıray’ın 1964-1965 yılları arası Çukurova’da üç köyde yaptığı araştırma, tarımsal dönüşümün reeldeki karakterini gözler önüne serer. Kapitalist gelişmenin en yoğun yaşandığı köylerde dahi toprakların siyasi nüfuzla zenginleşmiş birkaç büyük mal sahibinde yoğunlaştığı, ortakılığın yok olup köylülerin mevsimlik tarım işçisine dönüştüğü, yaratılan değerın büyük kısmının şehirdeki patronlara aktarıldığı ve gelir eşitsizliğinin derinleştiği gözlemlenmiştir (Avcıoğlu, 1978, s. 628-644). Avcıoğlu’nun ifadesiyle (1978), geniş halk kitleleri aleyhine ufak bir “müstahsil grubu” koruyan ve “bir yoksulluk denizi içinde birkaç imtiyaz adası” yaratan bu “vitrin kalkınma” politikası (s. 621), romanda hem insani hem de toplumsal maliyeti ile gözler önüne serilmiştir. Bu bağlamda roman, büyük toprak sahipliğini kapitalist bir temelde yeniden üreterek kırsaldaki sınıfsal kutuplaşmayı derinleştiren tarım politikalarına yönelik bir eleştiri olarak da okunabilir.

Romanda dikkat çeken ayrıntılardan biri de çeltikçi ağaların özellikle Okçuoğlu figürü üzerinden, kendi kişisel kâr hırslarını ve kanunsuz uygulamalarını “millî irade”, “millî menfaat” ve “vatani görev” retoriğiyle maskelemeleridir. Demokrat Parti Dönemi’nin siyasi atmosferini yansıtan bu söylem, ağaların yasa dışı eylemlerine (yasal mesafeyi ihlal etmek, köyleri su altında bırakmak, sıtmaya sebep olmak) kutsal bir dokunulmazlık kazandırır. Okçuoğlu, köylülerin yanlış yapılmış bir kanuna sırtlarını dayayarak millî mahsulü yok etmeye çalıştıklarını iddia eder, çeltik üretimini ticari bir faaliyetten çıkarıp harp etmek gibi askeri bir kahramanlık seviyesine taşır, dolayısıyla kanunu uygulamak vatana ihanetle eş değer tutulur; pirinç ekilmezse hükümetin Japonya’dan pirinç getirmek zorunda kalacağını ve millî servetin

dışarı akacağını iddia ederek kendi kârını ekonomik bağımsızlık söylemiyle perdeler (s. 32-33). Bu söylem, Demokrat Partinin, ziraatı kutsallaştıran ancak bu kutsallığı sermaye sahiplerinin emrine veren politikasının (Özalp, 2024, s. 121) romandaki yansımasıdır. Okçuoğlu için köylünün sağlığı ya da yaşam alanı değil, ekim yapılabileceği tarım arazisi ve elde edeceği kazanç önemlidir. Bu minvalde, partinin tarımda makineleşme ve üretimi artırma hedefinden asıl zarar görenin topraksız köylüler olduğu tespiti (Ahmad, 1996, s. 174-175; Yıldırım, 2019, s. 542) romanın kurgusal gerçekliğinde doğrulanmış olur. Zirai kalkınma, Çukurova’da köylüye refah değil, sıtma ve evsizlik getirmiştir. Bu bağlamda roman, Demokrat Partinin millî irade adına yürüttüğü iktidar pratiğinin, taşrada patrimonial bir sömürü düzenine dönüştüğünü eleştirel bir perspektifle ortaya koyar. Ağaların bürokratik yapıyı, dolayısıyla da devlet aygıtını kendilerine ait gördükleri bu patrimonial düzen, dönemin siyasi atmosferine de ışık tutar (Demirel, 2021, s. 255-256).

Romanın temel izleklerinden olan bürokratik aşınma ve sosyal devlet idealindeki çözülme, dönemin iktidar pratiğiyle belirgin bir biçimde örtüşmektedir. Menderes, 5 Mart 1950 Adana konuşmasında “keramet hürriyettir, keramet serbest reydedir, keramet millî hakimiyettir” derken, yarım asırdır işlenen liberal teslisi dillendirmiş, bu söylem partiye geniş destek kazandırmıştır (İnsel, 2005, s. 73; Bora, 2005, s. 487). Ancak Menderes’in liberal misyonu, devleti kutsallaştıran aşkın değerleri sorgulamaktan ziyade, bir aygıt olarak bürokrasinin nüfuz alanını daraltmayı hedeflemiştir (Bora, 2019, s. 341). Bu hedef, tek parti döneminin toplumsal hafızasında derin izler bırakan bürokratik baskılar dikkate alındığında daha da anlam kazanır. Nitekim “jandarma baskısıyla çalışmaya zorlanan, karneyle dağıtılan mallarda partililerin kayırıldığı” gören, kendini ‘öz yurdunda parya’ hisseden Anadolu insanı, DP’yi kendisini ezdirmeyecek, dertlerini anlayan ve toplumdaki ufak ayrılıkları bütünleştiren yerli bir temsilci olarak” görmüştür (Demirel, 2021, s. 120-121). Eroğul’un (2014) ifadesiyle; 1950 sonrasında köylü grupların olur olmaz nedenlerle vali odalarını doldurmaları ve idarecileri küçük düşürmeye çalışmaları, yıllarca süren bürokratik baskıların (memur sultanı) yarattığı hıncın boşalmasıdır. Halkın, kendisini hor gören yönetim zihniyetine Demokrat Parti aracılığıyla başkaldırması, bu hareketi “kitlelerin isyanı” olarak nitelendiren yaklaşımları haklı çıkaracak yoğunlukta bir psikolojik tatmin üretmiştir (s. 133-134). Yönetimdeki bu köklü dönüşüm, siyasal ve toplumsal olarak dışlanmış “çevre”nin, iktidarı ve ayrıcalıkları elinde tutan “merkez”e karşı kazandığı simgesel bir zafer olarak kodlanmıştır (Koçak, 2017, s. 471). Buna paralel olarak Demokrat Parti, bürokrasiyi halkın üzerinde konumlanmış, ona tepeden bakan ayrıcalıklı bir zümre olarak tasvir etmiş ve kendi iktidar yolculuğunu “kenarın merkeze karşı zaferi” olarak sunmuştur (Yalman, 2002, s. 12-13).

Teneke, Demokrat Parti Dönemi’nde yaratılan millî irade-bürokrasi karşıtlığını (veya bu iki unsur arasındaki çatışmayı) tamamen yerel bir düzlemde, Çukurova taşrasındaki mülki idare kadrosu, kapitalist çiftçi sınıfı ve yoksul köylüler arasındaki asimetrik ilişki üzerinden somutlaştırır. Demokrat Partinin bürokrasiyle kurduğu çatışmalı ilişki, partinin iktidar stratejisinin temel bileşenlerinden biri olmuştur. Parti, bürokrasiyi tarafsız bir araç olarak değil, Cumhuriyet Halk Partisinin “vesayetçi” mirasının bir uzantısı ve kendisine siyasal bir “rakip” olarak görmüş (Koçak, 2010, s. 15); “memur sultanı” olarak nitelendirdiği bu yapıyı “millî irade” adına denetim altına almayı hedeflemiştir (Demirel, 2021, s. 120). “Yeter söz milletindir” sloganı, tam da bu bağlamda, denetimsiz bürokratik idareye karşı çıkışı ve atanmış bürokratların seçilmiş iradeye tabi kılınması arzusunun vurgulanmaktadır (Demirel, 2021, s. 55). Ne var ki bu söylem, pratikte bürokrasinin rasyonel ilkelerden uzaklaşarak siyasi kayırmacılık ağlarına ya da

daha açık bir ifadeyle parti kollamacılığına eklemelenmesiyle sonuçlanmış; hatta muhalefetin eleştirilerine göre devlet daireleri “siyasi komiserlerin” kontrolüne girmiş ve memurlar partiye yakınlıklarına göre atanmaya başlamıştır (Ahmad, 1996, s. 66).

Demokrat Partinin bürokrasiyi “memur sultası” olarak nitelendirmesi, romanda hem kapitalist çiftçi sınıfını hem de geleneksel patrimoniyal yönetim kalıplarını temsil eden toprak ağalarının kaymakam karşısında takındıkları tavırda açıkça görülmektedir. Partiye iktidar yolunu açan “yeter söz milletindir” sloganı, romanın sunduğu gerçeklik zemininden bakıldığında bürokratik denetimin devre dışı bırakılmasına hizmet eden bir araca dönüşmüştür. *Teneke*’de halkı temsil eden sınıf köylüler değil, çeltik ağalarıdır. “Bela”dan uzak durmak için “burnunu hiçbir işe sokmayan”, ağalar karşısında el bağlayıp boyun eğen Resul Efendi, bu sözde halkla uyumlu çalışan memur profilidir. Genç kaymakam ise rasyonel-yasal otoritenin ideal bir temsilcisi olarak konumlanır. Kaymakamın çeltik ekim kanunu uygulama girişimi Okçuoğlu ve Murtaza Ağa tarafından bürokrasinin keyfi idaresi, halkın -veya kendi temsillerine aldıkları milletin- hürriyetine bir saldırı olarak nitelendirilir. Yerel bürokrasiyi ve idari hiyerarşiyi baypas ederek doğrudan Ankara ile temas kuran çeltikçiler, kaymakamın kanundan yana tavrını merkezin halka zulmü gibi gösterirler. Murtaza Ağa’nın Dâhiliye Vekili’ne kaymakamı şikâyet ederken kullandığı ifadeler tam da partinin memur sultası retoriğine uygun bir mahiyettedir:

Getdim Dahiliye Vekiline efendim dedim, biz, dedim, bu vatanın evladıyık, dedim. Zulüm altında yaşamağa mecbur muyuk? dedim. Sordum. Biz zulüm altında, barmak gadar bir çocuğun zulmu altında, inim inim inliyoruz dedim. Siz bize Gaymakam deel derebeyi göndermişsiniz, dedim. Halbuysakım, dedim, büyüklerimizin, Cumhuriyet Hükümetinin sayesinde derebeylik çoktan göçtü. Biz derebeylik zamanını unuttuk bile. (...) Ben bir köylü parçası, çiftçi parçasıyım, bu vatan için bütün servetimi toprağa serptim. Geldi derebeyi galıntısı zart zort etti. Suyumuzu kesti. Milletin candarmasını da zalim emellerine alet eyledi, dedim. Eyledi efendim. Bendlerin başına candarma dikti, dedim. Ben dedim, bu vatan için olmasa, ordumuzun ihtiyacı için olmasa bir tane bile çeltik ekmem. (...) Dedim ki efendim derebeylik öldü. Millet şimdi hür. Hür oğlu hür. Kimseye şuradan kalk da şuraya otur diyemezsin. İşte öyle oldu ortalık. Bir çobana, kapıyı itine bile. Hep sizin sayenizde. Öyleyse ne demeye bir derebeyini başımıza yollarsınız? (...) Ağzıma ne geldiyse dedim. Bizim dedim, bizim partimiz var olsun dedim. (s. 86)

Demokrat Partinin, bürokrasiyi halkın üzerinde imtiyazlı bir zümre olarak eleştiri oklarının hedefi hâline getiren popülist söylemi, romandaki yerel despotların kaymakama karşı kullandıkları dilin de ideolojik zeminini oluşturur. Ağalar, kanunu uygulayan bürokrati, halkın ilerlemesine engel, eski ve baskıcı bir düzenin kalıntısı olarak yaftalarlar. Görünürde ezilen halkın sesiyle konuşan bu oligarşik yapı, gerçekteki ezen-ezilen retoriğini tam tersine çevirir; sözde halk adına yapılan itiraz, dar bir seçkinler grubunun çıkarlarını maskeleyemeye yarar. Dolayısıyla, Demokrat Parti iktidarının çevreyi (taşrayı ve halkı) merkezin (bürokratik elitin) baskısından kurtarma iddiası, romanda tersyüz edilir; burada çevre, mülksüz köylüler değil sermaye birikimini tarım üzerinden gerçekleştiren kapitalist çeltikçilerdir. Reel siyasette “yeter söz milletindir” vaadiyle sloganlaşan temsil iddiası, romanın kurmaca gerçekliğinde ve Sazlıdere’nin toplumsal dokusunda “yeter söz ağanıdır” iktidarına teslim olarak anlamını yitirir. Zira romanda, Ankara’nın büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisiyle tesis ettiği organik bağ, halk katmanlarından yükselen itirazların doğrudan merkeze ulaşabilme imkânını daha en baştan engeller. Bu durumu, Zeyno Karı’nın kaymakam karşısında dile getirdiği şu sözler bütün açıklığıyla gözler önüne serer: “Ankaraya böylecene Baş Kumandara gideceğiz. Doğrucana Baş Kumandara ... Bak şu çoluk çocuğun haline. İnsan olanın buna yüreği dayanır

mi? İyi bak! Sen Okçuoğlunun adamıymışsın. Ben de alır bunları doğru Baş Kumandara götürürüm. Bindirir trene götürürüm. Al derim köylünü. İşte böyle suya, çamura boğdular. Al derim, al!” (s. 54). Bu isyan, merkezî otoriteden medet uman saf bir beklentiye dışa vurmakla birlikte, ağaların Ankara’yla kurduğu doğrudan ve ayrıcalıklı temasın gölgesinde sonuçsuz kalmaya mahkûmdur. *Teneke* tam da bu noktada, popülist siyasal söylemlerin belirli sınıfsal çıkarlara eklenerek rasyonel bürokratik işleyişi yerel düzeyde nasıl tasfiye ettiğini çarpıcı bir şekilde belgeler.

Kaymakamın beklenmedik ve sürgün niteliğindeki tayini, sözde çevrenin, yani çeltikçilerin, merkeze, yani kanunu uygulayan bürokratik mekanizmaya karşı elde ettiği mutlak bir zafer olarak kutlanır. Ne var ki yerel elitler bu zafer sayesinde bürokrasi üzerindeki nüfuzlarını daha da pekiştirirken, asıl “çevre”yi oluşturan Sazlıdere köylülerinin (Zeyno Karı ve Memed Ali gibi karakterlerin) bu sözde galibiyetten payına düşen, yalnızca sıtma, sefalet ve sessizliğe gömülmek olur. Kaymakamın kasabadan ayrılışı sırasında arkasından yükselen teneke sesleri, sadece bir alay değil, istenmeyen bürokratin -ya da daha doğru bir ifadeyle, hukuku egemen sınıfların çıkarlarına rağmen uygulamaya çalışan memurun- ağaların kışkırttığı güdümlü bir kitle tarafından mağlup edilmesinin simgesine dönüşür. Hamza Dayı’nın “seni uğurladılar. Senin gibi giden amirleri böyle uğurlamak âdettir burada” (s. 93) sözü, bürokrasinin yerel güç odaklarına direndiğinde uğrayacağı akıbeti özetler. Tarihsel perspektifle *Teneke*, “halkın iradesi” söyleminin gücü elinde tutanların lehine işleyen bir tahakküm aracına dönüştüğünü yerel düzlemde örnekler.

Fikret Irmaklı, daha önce de üzerinde durulduğu gibi, romanda yasaları ve kamu yararını her türlü kişisel ve siyasal çıkarın üzerinde tutan idealist bürokrat tipini ve Weber’in ideal memurunu temsil etmektedir. Ancak genç kaymakamın kanunu tavizsiz uygulama iradesi ve hukuk normlarına bağlılığı, Menderes’in bürokratik hiyerarşi, kural ve protokolden uzak duran, pragmatik “işbitirici” üslubuyla taban tabana zıttır (Bora, 2019, s. 341). Öyle ki Menderes, bürokrasiyi memleket işlerini sürekli geciktiren, iş üretmek yerine kendisini dosyalarla savunan “yedi başlı bir ifrit” olarak nitelendirmiştir (Demirel, 2021, s. 135-136). Bürokrasinin kuralcı yapısını kalkınmanın önünde bir engel olarak gören parti, yerel müteşebbislerin (romandaki karşılığı çeltikçi ağalardır) önünü açmayı hedefleyen bir anlayışa sahiptir (Avcıoğlu, 1978, s. 701). Romanda bu anlayış, ağaların “vatani mahsul” retoriğinde karşılık bulur. Okçuoğlu ve Murtaza Ağa için kanunlar, yanlış yapılmış veya halkın (ki aslında kendi çıkarlarının) önünü kesen kâğıt parçalarıdır. Onlara göre asıl olan “millî kalkınma” ve “vatani mahsul”dür; sıtma veya köyün su altında kalması bu kalkınmanın kaçınılmaz bedelleridir. Bu noktada Menderes’in vesayet karşıtı belagati, yerel despotların merkezî bürokratik denetimden kurtulma kalkanına dönüşmüştür.

Demokrat Parti, Türkiye’nin çok partili hayata geçiş sürecinde kendisini hem siyasal hem de iktisadi anlamda liberal ve demokratik değerlerin savunucusu olarak konumlandırmış ve bu yönde güçlü bir iddia ile ortaya çıkmıştır (Eroğul, 2014, s. 17). 1946 yılında kabul edilen parti programının temel ilkeleri liberalizm ve demokrasi ekseninde şekillendirilmiş; parti, devleti “halkın üstünde bir varlık” değil, halka hizmet etmek için kurulmuş bir “idare cihazı” olarak tanımlamıştır (md. 19).¹⁵ Her ne kadar iktidarın ilk döneminde liberal kimi reformlar yapıldıysa da parti özellikle “50’lerin ikinci yarısından itibaren ‘millî irade egemenliği’

¹⁵ bk. Koçak, 2012, s. 48-56.

anlayışına dayalı tekçi ve baskıcı bir yönetim” anlayışına yönelmiştir (Erdoğan, 2005, s. 34). Millîci perspektiften bakıldığında, demokrasi en iyi yönetim biçimi olmakla birlikte, iki temel tehlikeyi bünyesinde taşır; bunlardan ilki çoğunluğun azınlık üzerindeki tiranlığı, ikincisi ise sınıf yasamasıdır¹⁶ (Mill, 1926, s. 53). Liberalizm, halk iradesini mutlak olarak kabul etmez, onu anayasal yollarla sınırlandırır; ancak bunu halk iradesinin yerine azınlık iradesini koyarak da yapmaz (Arslan, 2005, s. 302-303). Oysa Demokrat Partinin iktidar pratiği, “millî irade”yi mutlaklaştırarak çoğunluğun desteğini, büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisinin maddî çıkarlarına hizmet eden bir mekanizmaya dönüştürmüştür. Parti, iktidara gelenin devletin sahibi olarak algılandığı, kaynakların evrensel-hukukî normlar yerine keyfî ve tikelci normlar temelinde dağıtıldığı, döviz tahsislerinden ihalelere, kredilerden imar ruhsatlarına kadar her alanda yandaşların kayırılıp muhaliflerin cezalandırıldığı patrimoniyal bir anlayıştan kendisini sıyıramamıştır (Demirel, 2021, s. 255-256).

Demirel’in (2021) ifadesiyle, Demokrat Partinin yıpranma sürecini hızlandıran temel faktör “iktidardaki kadronun kamusal meseleleri partili gözüyle ele alarak değerlendirmesi ve buna uygun kararlar alma eğilimi”ni ifade eden siyasi parti patronajı ve partizanlıktır (s. 255). *Teneke*, Sazlıdere köyünün trajedisi üzerinden devletin tarafsız bir araç olmaktan çıkıp, partili zümrenin ve yerel eşrafın elinde bir patronaj aygıtına dönüşmesinin eleştirisi olarak da okunabilir. Örneğin Demokrat Partinin tarımsal kalkınma hamlesini bir parti ideolojisi hâline getirmesi, romanda ağaların kendi kişisel kâr hırslarını “millî, vatani mahsul” (s. 33) söylemiyle maskeleyişine olanak tanır. Okçuoğlu ve Murtaza Ağa için çeltik ekimi sadece bir tarımsal faaliyet değil, hükümetin desteklediği millî bir davadır. Bu nedenle, sıtma salgını veya köylerin su altında kalması gibi kamusal meseleler, rasyonel bir sağlık sorunu olarak değil, bu millî davayı (yani partinin ekonomik tabanını) baltalamaya çalışan birer bozguncu faaliyeti olarak yaftalanır. Romandaki en belirgin partizanlık örneği ise, Murtaza Ağa’nın Dâhiliye Vekili ile gerçekleştirdiği görüşmede bakanın, meseleyi hukuki bir denetimden geçirmek yerine “icabına bakarım” diyerek partizan bir refleksle ele almasıdır. Bu sahne, kamusal yetkinin kişisel bağlılıklar ve keyfilik ekseninde şekillendiği bir yönetim zihniyetini, devletin patrimoniyal bir şirket gibi yönetildiğini ve hukuki normların yerini iş bitirici pragmatizmin aldığını çarpıcı biçimde gözler önüne serer:

Galemin ucunu ağzına sokdu düşündü. Yazdı yazdı... Bana bakdı gene yazdı... Yazdı babam yazdı... Yazdı da yazdı... Sonra gözlerini bana dikdi, gözlerimin içine beni yiyecekmiş gibi bir zaman baktı. “Pekeyi Murtaza Beğefendi,” dedi ... Anladım işi. İcabına bakarım onun.’ Ben de eline sarıldım, taşakkur ederim paşam, dedim. Çolumu çocuğumu, ordumuzun gıdasını gurtardın zolumdan, dedim. Çıkdım geldim. (s. 87)

Daha önceki bölümde vurgulandığı gibi, romanın bürokrasi eleştirisi, Weber’in ideal bürokrasi ilkelerinin neredeyse tamamının aşıldığı bir yozlaşma görünümü sergilemektedir. Okçuoğlu ve Murtaza Ağa gibi karakterlerin, kasabadaki mal müdürü, doktor ve ziraat teknisyeni ile kurdukları çıkar ilişkileri, devletin kolluk gücünü temsil eden jandarmanın dahi ağaların çıkarlarına hizmet eder hâle gelmesi, bu yozlaşmanın somut görünümleridir. Ayrıca Resul Efendi’nin çeltik ağaları karşısındaki korkaklığı, Murtaza Ağa’nın karşısında boyun kırıp

¹⁶ Sınıf yasaması, iktidarı elinde bulunduran egemen sınıfın, toplumun genelinin kalıcı ve esaslı zararı pahasına, doğrudan kendi çıkarlarına hizmet etmek amacıyla yönetim faaliyetini yürütmesi ve kanunları bu doğrultuda şekillendirmesi tehlikesidir. Bu tanımdaki kritik unsur, yönetim eylemlerinin (sonuçta başarıya ulaşıp ulaşmadığına bakılmaksızın) güdülen *niyetin*, toplumun bütününe ortak refahı değil, dar bir kesimin “uğursuz çıkarı” olmasıdır (Mill, 1926, s. 51).

“ağam, sayenizde...” deyişleri, “emekliliğime bir buçuk yıl kaldı. Günahına girmeyin çoluk çocuğumun. Sokmayın beni bu işe...” (s. 8) diyerek görevini yapmaktan kaçınması, yine bu çürümenin dikkat çeken tezahürleridir. Ancak tarihsel perspektiften bakıldığında, bu durumun altında yatan sebeplerden biri de 1954 seçimlerinden hemen sonra yürürlüğe konan 6422 ve 6435 sayılı yasalarının memur üzerinde yarattığı mutlak korku iklimidir. Bu düzenlemeler, hâkim ve askerler dışındaki tüm kamu görevlilerini iktidarın keyfi azil yetkisine terk ederek “hizmet süresi şartı olmaksızın, neden gösterilmeden ve yargı yolu kapalı olarak işten uzaklaştırma imkânı tanımış”, memur güvencesini tümüyle ortadan kaldırmıştır (Keskin, 2019, s. 525). Yaşar Kemal’in 1954 yılında yazdığı roman, doğrudan bu yasaların biçimlendirdiği siyasi ve hukuki iklimin içinde şekillenmiştir.

Romanda açıktan 6422 ve 6435 sayılı yasalara yapılmış bir atıf yoksa da Yaşar Kemal’in gerçekçi çizgide yer alan bir yazar olarak, Demokrat Parti Dönemi Türkiye’sinin politika ve uygulamalarına örtülü bir şekilde göndermede bulunduğu çok açıktır. 6435 sayılı yasa ile kamu personelinin neden gösterilmeden ve yargı yolu kapalı olarak işten uzaklaştırılabilmesi, romandaki çeltikçi ağaların da en büyük kozudur. Resul Efendi, otuz yıllık devlet memuru olmasına rağmen, iktidarın sınırsız azil/emekli etme yetkisi ve ağaların siyasi gücü karşısında tamamen savunmasızdır. Bu nedenle roman boyunca Resul Efendi’nin en çok dillendirdiği arzusu sorunsuz bir şekilde emekliliğine ulaşmak, çeltik ağalarının baskısından kurtulmak ve büyük emeklerle yaptırdığı evinde huzurla oturabilmektir. Resul Efendi’nin “gölgesinden korkan”, “sümsük” ve “yaş tahtaya basmayan” profili (s. 7), aslında memur güvencesinin ortadan kaldırıldığı bir sistemde hayatta kalma stratejisidir. Bu bağlamda Resul Efendi, ekmeği ile vicdanı arasına sıkışmış bir memur olarak ağalarla iş görmek, kendi tabiriyle “itle bir çuvala girmek” istemez (s. 7). Üstelik yalnızca sıradan bir memur değil mülki amir de bu sistemde güvencesizdir. Zira yerel eşrafın siyasi bağlantılarını devreye sokarak kaymakamı Ankara’ya şikâyet etmesi ve iktidarın azil yetkisini tetiklemesi bu yasaların yarattığı keyfiyetin ürünüdür. Fikret Irmaklı, hiçbir soruşturma veya yargı kararı olmaksızın, sadece ağaların Ankara’daki kulisleri sonucunda aniden Kars-Kağızman’a nakledilir. Bu durum, elbette romanda doğrudan 6435 sayılı yasanın sonucu olarak gösterilmez, ancak dönemin memuriyet hayatı ve memurların ruh hâlinin romandaki yansıması olarak okunabilir. Yaşar Kemal, memurun ancak ses çıkarmayarak ayakta kalabildiği bir ortamda, devletin rasyonel-yasal ilkelerinin yerini siyasi sadakat ve kişisel emniyet kaygısına bıraktığını örtülü bir şekilde dile getirir.

Son tahlilde *Teneke*, güçlü bir politik söyleme sahip olmakla birlikte açıktan Demokrat Parti aleyhine bir göndermede bulunmaz. Ancak Lucien Goldman’ın da tespitiyle “eserin hakiki öznesi yazarın kendisi değil, yazarın ait olduğu toplumsal gruptur” (akt.; Sapiro, 2019, s. 33). Dolayısıyla roman bireysel bir yaratım olmanın ötesinde, 1950’ler Türkiye’sinin Demokrat Parti iktidarıyla ivmelenen kapitalist dönüşümün, kırsalda yeniden biçimlenen mülkiyet ilişkilerinin ve yerel bürokrasinin aldığı çarpık biçimlerin edebî düzlemdeki bir kayıdır. Nitekim *Teneke*, estetik biçimin kendisini politik bir bilgi üretim aracına dönüştürerek, dönemin politik atmosferini ve siyasal gerilimlerini kurmacanın simgesel evrenine taşımıştır.

5. Sonuç

Teneke, Çukurova ölçeğinde somutlaşan sermaye eksenli bir tarım burjuvazisi ile bürokratik aygıt arasındaki yozlaşmış ilişki ağlarını ve bu asimetrik yapının ürettiği karşılıklı güç dinamiklerini konu eder. Romanın anlatı omurgası ve merkezî çatışması, ekonomik çıkarlar etrafında kenetlenmiş yerel oligarşik yapı (ağalar) ile bu düzeni hukuk devleti normları çerçevesinde tanzim etme iradesindeki merkezî otorite (kaymakam) arasındaki gerilime dayanır. Bu yönüyle roman, modern devlet idaresinin taşradaki görünümü ile yerel iktidar odakları arasındaki mücadeleyi çarpıcı biçimde işlerken, geleneksel otorite biçimleri karşısında bürokratik rasyonalitenin sınırlılıklarını ve devlet mekanizmasındaki yapısal sorunları edebî bir düzlemde görünür kılar.

Araştırmada, romanda somutlaşan tarım burjuvazisi ile bürokratik aygıt arasındaki yozlaşmış ilişkiler ağı, Weber'in rasyonel-yasal otorite tipolojisi ve Mill'in liberal demokrasi ideali ışığında çözümlenmiştir. Söz konusu kuramsal çerçeve, anlatının yüzeysel okumada beliren bireysel bir direniş öyküsü olmanın ötesinde, bir yönetim krizi eleştirisi olduğunu göstermektedir. Bu kavrayışı derinleştirmek amacıyla, edebî metni üretildiği tarihsel ve siyasal bağlam içinde değerlendirmeye olanak tanıyan tarihsel-eleştirel bir perspektif ile politik okuma stratejisi benimsenmiştir. Nitekim Yaşar Kemal'in *Teneke* adlı eseri, 1950'ler Türkiye'sinde Demokrat Parti iktidarının biçimlendirdiği, tarımda makineleşmeyle ivme kazanan kapitalist dönüşümün, popülist siyaset ile otoriterleşme eğilimleri arasındaki salınımın ve tüm bu dinamiklerin yol açtığı toplumsal kırılmaların en çarpıcı eleştirilerinden biridir. Bu tarihsel-eleştirel perspektiften bakıldığında, eserin kurmaca sınırlarını aşarak dönemin siyasal atmosferini, iktidar pratiklerini ve kapitalist dönüşümün toplumsal dokuda yarattığı çatlakları simgesel düzlemde temsil eden, yoğun göndermelerle yüklü politik bir metin olduğu açıkça görülmektedir.

Weberci perspektifle değerlendirildiğinde, romanda resmedilen bürokratik yapı, Weber'in idealize ettiği tarafsız, yasal-ussal ve teknik yetkinlikle donatılmış aygıtın tam karşısında konumlanır. Bu yapı, egemen sınıfın çıkarlarını koruyup gözetken işlevsel bir mekanizmaya dönüşmüştür. Memurların rüşvet, kayırmacılık ve görevi kötüye kullanma biçimindeki eylemleri, ağaların ekonomik ve siyasal tahakkümünü pekiştirerek bürokrasiyi açıkça sınıfsal bir araç hâline getirir. Bu durum yalnızca adaletsizliği derinleştirmekle kalmaz, devletin meşruiyet zeminini de derinden sarsar. Kaymakam Fikret İrmaklı'nın konumu bu açıdan kayda değer bir ikilemi temsil eder: Her ne kadar bilgi, ehliyet ve kurallara bağlılık yönüyle Weber'in ideal bürokratına yaklaşıp da hukuk normlarını tavizsiz uygulama ısrarı, karşısına dikilen yerel güç odakları ve yozlaşmış bürokratik yapı tarafından etkisizleştirilir. Bu bireysel çaba, bir yandan bürokrasinin dönüştürücü potansiyeline işaret ederken, diğer yandan da yozlaşmış ve çürümüş bir sistem içinde kişisel çabaların yapısal bir dönüşüm meydana getiremeyeceğini çarpıcı bir sertlikte ortaya koyar. Yaşar Kemal, sistemin kendini tekrar eden döngüsünü ve düzenin değişmeden devam edeceğini vurgulamak ister gibi, Resul Efendi'nin kaymakam vekilliği ile başlayan romanını yine onun vekâletiyle sona erdirerek, bozuk düzenin sürekliliğini kurgusal düzeyde teyit eder.

Mill'in sosyal liberal devlet tahayyülünden bakıldığında ise, romandaki asli gerilim bireysel özgürlükler ile toplumsal refahın kesişiminde belirginleşir. Çeltik ağalarının kendi ekonomik kazançlarını maksimize etmek adına yasal düzenlemeleri çiğnemeleri, köylülerin sağlığını ve yaşam hakkını açıkça tehlikeye atmaları, Mill'in temel ilkesi olan başkalarına zarar

vermeme prensibiyle doğrudan çatışır. Esasen Kaymakam Fikret Irmaklı, göreve adım attığı ilk andan itibaren, bireyin zarar görmesini engelleme ve kamusal refahın gözetilmesi doğrultusunda hareket ederek Millîci anlamda koruyucu bir sosyal devlet pratiği sergiler. Ancak çeltik ağalarının gerek rüşvet, tehdit ve şiddet yoluyla kendi çıkarlarını koruma çabaları gerekse merkezî siyaset üzerindeki manipülasyonları kaymakamın bu çabasını boşa çıkarır. Liberal bir çerçeveden okunduğunda, devlet denilen örgütlü yapı, eserde adil ve tarafsız bir üst otorite olarak değil; ağaların, güçlülerin ve yerel oligarşinin çıkarlarını kollayan, halkın ihtiyaç ve taleplerine karşı ilgisiz, dahası etkisiz bir aygıt olarak tasvir edilmiştir. Merkezden gelen tek yanlı bir kararlar kaymakamın görev yerinin değiştirilmesi, bu adaletsiz ve etkisiz devlet imgesini daha da pekiştirir.

Tarihsel-eleştirel perspektif içinde değerlendirildiğinde *Teneke*, 1950’ler Türkiye’sinde Demokrat Parti iktidarının somutlaştırdığı siyasal ve ekonomik dönüşümün edebî düzlemdeki en sarsıcı eleştirilerinden biri olarak öne çıkar. Roman, dönemin resmî söyleminde sıklıkla dillendirilen “çevrenin merkeze zaferi” anlatısını bilinçli bir şekilde ters yüz ederek, bu sürecin özellikle kırsal kesimdeki topraksız köylü açısından özgürleşme vaadini gerçekleştirmediğini; aksine, yükselmekte olan tarım burjuvazisi ile beraber yeni ve çok daha acımasız tahakküm biçimleri yarattığını kurmaca bir gerçeklikle gözler önüne serer. Bunun da ötesinde *Teneke*, yönetim zaaflarının ve eşitsizlik üreten yapısal sorunların tarihsel bir döngü hâlinde sürekli kendini tekrar ettiğini göstermesi bakımından derinlikli bir sistem eleştirisi sunar.

Beyanlar

Telif Hakkı Beyanı: CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Destekleyen Kuruluşlar: Çalışmada destekleyen kuruluşlar bulunmamaktadır.

Etik Onay ve Katılımcı Onayı: Çalışma etik onay ve katılımcı onayı gerektirmemektedir.

İntihal Beyanı: Bu makale intihal programıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Veri ve Materyallerin Kullanılabilirliği: Çalışmadaki veriler etik kurallar dâhilinde atıf yapılarak kullanılabilir.

YZ Araçlarının Kullanımı: Bu çalışmada OpenAI (GPT-4o mini) yapay zekâ modeli; özet (*abstract*) ve uzatılmış özet (*extended abstract*) bölümlerinin taslağını oluşturmak, Türkçe metnin dil bilgisi ve ifade akışını iyileştirmek amacıyla yardımcı araç olarak kullanılmıştır. YZ veri toplama, veri üretimi, analiz, bilimsel yorum ve sonuç oluşturma süreçlerinde kullanılmamıştır. Metnin tüm içeriği yazar tarafından gözden geçirilmiş olup, bilimsel içerik, analiz ve değerlendirmelerin tümü yazara aittir.

Kaynaklar

- Acar, E. (2024). L. T. Hobhouse perspektifinden sosyal liberalizmde devlet-birey ilişkileri. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 823-833. <https://doi.org/10.52122/nisantasisbd.1585289>
- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2013). *Ulusların düşüşü: Güç, zenginlik ve yoksulluğun kökenleri* (Çev. F. R. Velioglu). Doğan.
- Ahmad, F. (1996). *Demokrasi sürecinde Türkiye (1945-1980)* (Çev. A. Fethi). Hil.
- Akbayır, S. (2011). *Zamansız bir karşılaşma: Orhan Pamuk-Yaşar Kemal*. Ferfir.
- Akıncı, T. (2021). *Demokrat Parti (1946-1960)*. Remzi.
- Akşit, B. (1967). *Türkiye’de “azgelişmiş kapitalizm” ve köylere girişi*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği.
- Aktaş, Ü. (2012). *Anarşizm*. Okur.
- Aligica, P. D. ve Tarko, V. (2014). Crony capitalism: Rent seeking, institutions and ideology. *Kyklos*, 67(2), 156-176. <https://doi.org/10.1111/kykl.12048>
- Andaç, F. (2012). *Yaşar Kemal: Sözün büyücüsü*. Kavis.
- Arslan, Z. (2005). Türkiye’de anayasacılık hareketleri ve liberalizm. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce (Cilt 7): Liberalizm içinde* (s. 272-306). İletişim.
- Avcıoğlu, D. (1976). *Türkiye’nin düzeni: Dün-bugün-yarın* (1. kitap). Tekin.
- Avcıoğlu, D. (1978). *Türkiye’nin düzeni: Dün-bugün-yarın* (2. kitap). Tekin.
- Aydoğan, E. (2018). Hoşgörünün liberal yorumu: John Stuart Mill. *Kaygı: Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (30), 83-91. <https://doi.org/10.20981/kaygi.412223>
- Başol, Ö. (2010). *Senaryo kitabı, senaryo yazım teknikleri ve film örnekleri*. Pana Film.
- Bayram, Y. (2014). J. S. Mill’in liberal düşünce geleneği içindeki yeri üzerine bir değerlendirme. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 49(1), 1-17. <https://tisej.com/arsiv/2014/49/1/1-17.pdf>
- Bennett, A. ve Royle, N. (2018). *Edebiyat, eleştiri ve kurama giriş* (Çev. D. Tekin). Ayrıntı.
- Berkes, N. (1970). *100 soruda Türkiye iktisat tarihi* (Cilt 2). Gerçek.
- Bora, T. (2005). Adnan Menderes. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce (Cilt 7): Liberalizm içinde* (s. 482-507). İletişim.
- Bora, T. (2019). Adnan Menderes. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye’nin 1950’li yılları içinde* (s. 331-347). İletişim.
- Boztilki, Z. (2021). *Yaşar Kemal’in romanlarında semboller*. (Tez No. 697158) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi-İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Capaldi, N. (2011). *John Stuart Mill* (Çev. İ. H. Yılmaz). Türkiye İş Bankası.
- Cochrane, G. (2018). *Max Weber’s vision for bureaucracy*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-62289-7>
- Costello, J. (2004). *Writing a screenplay*. Pocket Essentials.
- d’Entreves, A. P. (2021). *Devlet fikri: Siyaset kuramına giriş* (Çev. F. Kararmaz). Zoe.

- Demirel, T. (2021). *Türkiye'nin uzun on yılı: Demokrat Parti iktidarı ve 27 Mayıs darbesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Eagleton, T. (2018). *Eleştiri ve ideoloji*. İletişim.
- Erdoğan, M. (2005). Liberalizm ve Türkiye'deki serüveni. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce (Cilt 7): Liberalizm içinde* (s. 23-40). İletişim.
- Eroğul, C. (2014). *Demokrat Parti: tarihi ve ideolojisi*. Yordam.
- Haber, S. (2002). *Introduction: The political economy of crony capitalism*. In S. Haber (Ed.), *Crony capitalism and economic growth in Latin America* (pp. xi-xxi). Hoover Institution.
- Heywood, A. (2013). *Siyaset* (Çev. B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu ve A. Yayla). Adres.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset teorisine giriş* (Çev. H. M. Köse). Küre.
- Heywood, A. (2015). *Siyasetin temel kavramları* (Çev. H. Özler). Liberte.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan veya bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve kudreti* (6. baskı) (Çev. S. Lim). Yapı Kredi.
- Hoell, G. (1975). *Tarımda kapitalizmin gelişmesi ve toprak rantı* (Çev. A. Doğan). Bilim.
- İnsel, A. (2005). Türkiye'de liberalizm kavramının soyçizgisi. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce (Cilt 7): Liberalizm içinde* (s. 41-74). İletişim.
- Jameson, F. (2011). *Siyasal bilinçdışı* (Çev. Y. Alogan ve M. Varlık). Ayrıntı.
- Kabacalı, A. (2004). *A'dan Z'ye Yaşar Kemal*. Yapı Kredi.
- Karadoğan, A. (2016). *Senaryo ve anlatı: Senaryo için anahtar kavramlar*. De Ki.
- Kemal, Y. (1967). *Teneke* (4. baskı). Ararat.
- Kemal, Y. (1993). *Yaşar Kemal kendini anlatıyor: Alain Bosquet ile söyleşi*. Toros.
- Keskin, N. E. (2019). Ellili yıllarda kamu yönetimi. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye'nin 1950'li yılları içinde* (s. 505-531). İletişim.
- Kışlalı, A. T. (2018). *Siyaset bilimi*. Kırmızı Kedi.
- Koçak, C. (2010). *Türkiye'de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları (1945-1950): İkinci parti* (Cilt 1). İletişim.
- Koçak, C. (2012). *Türkiye'de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları (1945-1950): İktidar ve Demokratlar* (Cilt 2). İletişim.
- Koçak, C. (2015). *Türkiye'de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları (1945-1950): Dönüşüm: Ordu, din, hukuk, ekonomi ve politika* (Cilt 4). İletişim.
- Koçak, C. (2017). *Türkiye'de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları (1945-1950): CHP iktidarının sonu* (Cilt 6). İletişim.
- Locke, J. (1980). *Second treatise of government*. (Ed. C. B. Macpherson). Hackett.
- Locke, J. (2012a). *Hoşgörü üstüne bir mektup* (5. baskı) (Çev. M. Yürüşen). Liberte.
- Locke, J. (2012b). *Yönetim üzerine ikinci inceleme: Sivil yönetimin gerçek kökeni, boyutu ve amacı üzerine bir deneme* (2. Baskı) (Çev. F. Bakırcı). Ebabil.
- Mardin, Ş. (1973). Center-periphery relations: A key to Turkish politics? *Daedalus*, 102(1), 169-190. <https://www.jstor.org/stable/20024114>

- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü). Bilim ve Sanat.
- Mill, J. S. (1926). *Considerations on representative government*. Longmans, Green & Co.
- Mill, J. S. (2009). *Hürriyet üstüne* (Çev. M. O. Dostel). Liberte.
- Mill, J. S. (2016). *Kadınların özgürleşmesi* (Çev. D. B. Aksel). Pinhan.
- Mill, J. S. (2017a). *Demokratik yönetim üzerine düşünceler* (Çev. Ö. Orhan). Pinhan.
- Mill, J. S. (2017b). *Kadınların köleleştirilmesi* (Çev. A. Özcan). Bilge Kültür Sanat.
- Mill, J. S. (2019). *Düşünce ve tartışma özgürlüğü üzerine* (Çev. C. Akaş). Can.
- Mill, J. S. (2024). *Temsili yönetim üzerine düşünceler* (Çev. Ö. Orhan). Türkiye İş Bankası.
- Moran, B. (2002). *Edebiyat kuramları ve eleştirisi* (7. baskı). İletişim.
- Özalp, B. (2024). Tarımın metalaştırılmasında devletin rolü: Türkiye tarımı. *Publicus*, (1), 104-150. <https://doi.org/10.65911/sbhr7482>
- Poster, M. (2008). *Foucault, Marksizm ve tarih* (Çev. F. Güder). Otonom.
- Rancière, J. (2004). The politics of literature. *SubStance*, 33(1), 10-24. <https://doi.org/10.1353/sub.2004.0012>
- Raynaud, P. ve Rials, S. (Ed.). (2003). *Siyaset felsefesi sözlüğü* (Çev. İ. Yerguz, N. K. Sevil, E. Ergun ve H. Dilli). İletişim.
- Ritzer, G. (2011). *Toplumun McDonalddlaştırılması* (Çev. Ş. S. Kaya). Ayrıntı.
- Ryan, A. (2021). *Herodotus'tan günümüze siyasal düşünceler tarihi* (Çev. A. Karasulu ve D. Zarakolu). Bilge Kültür Sanat.
- Sapiro, G. (2019). *Edebiyat sosyolojisi* (Çev. E. C. Gürcan). Doğu Batı.
- Taşkın, Y. (2014). Siyaset nedir? (Ed. Y. Taşkın), *Siyaset: Kavramlar, kurumlar, süreçler* içinde (s. 19-48). İletişim.
- Taylor, A. J. (1972). *Laissez-faire and state intervention in nineteenth-century Britain*. M. W. Flinn (Ed.). Macmillan Education UK. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-00661-8>
- Teber, S. (2001). *İnsanın hiçleşme serüvenine giriş: Politik-psikoloji notları*. Papirüs.
- Tharaud, B. C. (2017). *Çukurova: Yaşar Kemal edebiyatının temelleri* (Çev. T. Çulhaoğlu). Yapı Kredi.
- Tütengil, C. O. (1977). *100 soruda kırsal Türkiye'nin yapısı ve sorunları*. Gerçek.
- Warburton, N. (2022). *Felsefeye giriş* (Çev. M. A. Arslan ve K. Cankoçak). Alfa.
- Weber, M. (1946). *Essays in sociology* (Ed. H. H. Gerth ve C. W. Mills). Oxford University.
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve otorite* (Çev. H. B. Akın). Adres.
- Weber, M. (2012a). *Ekonomi ve toplum 1* (Çev. L. Boyacı). Yarın.
- Weber, M. (2012b). *Ekonomi ve toplum 2* (Çev. L. Boyacı). Yarın.
- Weber, M. (2013). *Protestan ahlaki ve kapitalizmin ruhu* (Çev. M. Köktürk). BilgeSu.
- Weber, M. (2014). *Toplumsal ve ekonomik örgütlenme kuramı* (Çev. Ö. Ozankaya). Cem.
- Whitebrook, M. (1983). Politics and literature. *News for Teachers of Political Science*, (39), 11-14. <https://doi.org/10.1017/S019790190000444X>
- Woodcock, P. (2021). *Siyaset teorisi* (Çev. A. Çavdar). Ayrıntı.

- Yalman, G. L. (2002). Tarihsel bir perspektiften Türkiye’de devlet ve burjuvazi: Rölativist bir paradigma mı hegemonya stratejisi mi? *Praksis*, (5), 7-24. <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/005-Yalman2.pdf>
- Yavaşca, K. (2019). “Şark meselesi”nden “Doğu sorunu”na: Ellili yıllarda Kürt sorunu. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye’nin 1950’li yılları içinde* (s. 565-590). İletişim.
- Yıldırım, S. (2019). Köylüler ve kentliler: Ellili yılların dönüşen yeni sosyo-ekonomik ve kültürel coğrafyası. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye’nin 1950’li yılları içinde* (s. 541-563). İletişim.
- Yi, E. (2021, 10 Nisan). *Mill’s cooperative socialism and the cultivation of character*. Medium. <https://edisonmy.medium.com/mills-cooperative-socialism-and-the-cultivation-of-character-2b5012dfecd>
- Yurtsever, H. (2013). *Tarihten güncelliğe sınıf savaşları ve devlet*. Yordam.
- Zenginoğlu, C. (2022). *Yaşar Kemal ve Dido Sotiriyu’nun romanlarında toplumsal bellek*. Libra.
- Zeybekoğlu, S. ve Alkan, Y. S. (2021). Max Weber’in bürokrasi modeli: Bir yeniden okuma denemesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 651-681. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.790081>

Extended Abstract

Teneke concerns the corrupt networks of relationship between a capital-centric agricultural bourgeoisie, embodied on the scale of Çukurova, and the bureaucratic apparatus, as well as the mutual power dynamics generated by this asymmetric structure. The novel’s narrative backbone and central conflict rest on the tension between a local oligarchic structure (the *aghas*), united around economic interests, and the central authority (the district governor), which possesses the will to regulate this order within the framework of the rule of law. In this respect, while strikingly depicting the struggle between local manifestations of modern state administration and local power centers, the novel renders visible, on a literary plane, the limitations of bureaucratic rationality in the face of traditional forms of authority and the structural problems within the state mechanism.

In this research, the network of corrupt relations between the agricultural bourgeoisie embodied in the novel and the bureaucratic apparatus is analyzed in light of Weber’s typology of rational-legal authority and Mill’s ideal of liberal democracy. This theoretical framework demonstrates that the narrative, beyond being a superficial reading of an individual story of resistance, constitutes a critique of a governance crisis. To deepen this understanding, a historical-critical perspective and a political reading strategy are adopted, allowing the literary text to be evaluated within its historical and political context. Indeed, Yaşar Kemal’s work *Teneke* is one of the most striking critiques of the capitalist transformation accelerated by mechanization in agriculture, the oscillation between populist politics and authoritarian tendencies, and the social fractures caused by all these dynamics, as shaped by the Democratic Party government in 1950s Turkey. From this historical-critical perspective, it is clear that the work transcends its fictional boundaries to become a politically charged text, laden with dense references, symbolically representing the political atmosphere of the period, its power practices, and the cracks created by capitalist transformation within the social fabric.

Evaluated from a Weberian perspective, the bureaucratic structure depicted in the novel stands in complete opposition to Weber’s idealized apparatus, which is neutral, legal-rational, and equipped with technical competence. This structure has transformed into a functional mechanism that protects and watches over the interests of the ruling class. The actions of officials in the form of bribery, favoritism, and abuse of office reinforce the economic and political domination of the *aghas*, turning the bureaucracy into an overtly class-based instrument. This situation not only deepens injustice but also profoundly shakes the legitimacy of the state. The position of District Governor Fikret Irmaklı represents a notable dilemma in this respect: although he approaches Weber’s ideal bureaucrat in terms of knowledge, competence, and adherence to rules, his insistence on the uncompromising application of legal norms is neutralized by the local power centers and the corrupt bureaucratic structure arrayed against him. While

this individual effort points to the transformative potential of bureaucracy, it also reveals with striking severity that personal endeavors cannot bring about structural transformation within a corrupt and rotten system. As if to emphasize the system's self-repeating cycle and the order's unchanged continuation, Yaşar Kemal confirms the continuity of the corrupt order on a fictional level by beginning and ending his novel with Resul Efendi's tenure as acting district governor.

Viewed from Mill's conception of the social liberal state, the primary tension in the novel becomes apparent at the intersection of individual liberties and social welfare. The *aghas*' violation of legal regulations to maximize their own economic gains, thereby explicitly endangering the health and right to life of the villagers, directly conflicts with Mill's fundamental principle of not harming others. From the very moment he assumes office, District Governor Fikret Irmaklı essentially exhibits a protective social state practice in the Millian sense, acting to prevent harm to individuals and ensure public welfare. However, the *aghas*' efforts to protect their interests through bribery, threats, and violence, as well as their manipulation of central politics, thwart the governor's efforts. When read from a liberal framework, the organized structure called the state is not depicted in the work as a just and impartial supreme authority, but rather as an apparatus that safeguards the interests of the *aghas*, the powerful, and the local oligarchy, indifferent to the needs and demands of the people, and moreover, ineffective. The governor's transfer by a unilateral decision from the center further reinforces this image of an unjust and ineffective state.

Evaluated within the historical-critical perspective, *Teneke* stands out as one of the most devastating literary critiques of the political and economic transformation embodied by the Democratic Party government in 1950s Turkey. The novel consciously inverts the narrative of "the periphery's victory over the center", frequently voiced in the official discourse of the period, and exposes through fictional reality that this process did not fulfill its promise of liberation, especially for the landless peasantry in rural areas; on the contrary, together with the rising agricultural bourgeoisie, it created new and far more ruthless forms of domination. Beyond this, *Teneke* offers a profound critique of the system, demonstrating that governance weaknesses and structural problems generating inequality constantly repeat themselves in a historical cycle.